

A „szabad lég gyermeke”

A VÁNDORLÁS MINT AUTOFIKCIONÁLIS NARRATÍVA
PETŐFI KÖLTÉSZETÉBEN (1846 VÉGÉIG)

Az ezredforduló után két olyan nagyszabású Petőfi-monográfia jelent meg, amely célul tűzte ki a régóta mozdulatlan látszó életmű-értelmezés dinamizálását. Mindkettő az élet és költészet viszonyának újragondolására, a kultusznak az életrajzról és életműről való leválasztására, illetve az értelmezési irányok felszabadítására vállalkozott a 20. század második felétől sokféle irányban gazdagodó irodalomelméleti, stílustörténeti, poétikátörténeti tapasztalatok bevonásával. Ma, másfél-két évtizeddel Margócsy István monográfiászerűen átfogó tanulmánykötete¹ és Kerényi Ferenc kritikai életrajza² után azonban elmondható, hogy e fontos kezdeményezéseknek mégsem volt elég ösztönző erejük a folytatásra. Nem mintha nem jelentek volna meg jó Petőfi-tanulmányok³ és kiváló elemzések, melyek a belső, poétikai, műfaji kérdésekre fókuszáltak,⁴ vagy a külső, társadalomtörténeti, irodalomszociológiai kontextus felé irányultak,⁵ hiszen a marxista korszakértelmezések és ideológiai kontextusfikciók után ezen a téren is komoly tennivalók vannak. Összességében azonban nem rajzolódott ki belőlük egy új Petőfi-kép.

Pedig Margócsy István könyve az első, 1999-es kiadás után 2011-ben kétszeresre bővített formában ismét megjelent, és ismét erős fogadtatásban részesült,⁶ ami azt igazolja, hogy munkája semmit sem veszített érvényességéből. A változatlan aktualitás vonatkozik Kerényi Ferenc könyvére is, sőt ez utóbbi hiánypótló kutatásokra is hatással volt: az egyik Szendrey Júlia életének és irodalmi pályájának feltárása,⁷ a másik pedig Petőfi közköltészeti kapcsolatainak feltérképezése.⁸

¹ MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor*. Kísérlet, Korona Kiadó, Budapest, 1999.

² KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*. Kritikai életrajz, Osiris Kiadó, Budapest, 2008. (A továbbiakban: KERÉNYI 2008.)

³ A tanulmányok száma ugyanakkor meglehetősen visszafogott volt. A *Ki vagyok én? Nem mondom meg...* című tanulmánygyűjtemény, mely SZILÁGYI Márton szerkesztésében a Petőfi Irodalmi Múzeum azonos című, 2011-es kiállításához kapcsolódóan keletkezett, egyike volt a ritka Petőfi-köteteknek az utóbbi két-három évtizedben (PIM, Budapest, 2014). Ahogyan Zentai Mária fogalmaz a fülszövegben: „Az évet is nehéz lenne megmondani, mikor jelent meg utoljára kötetnyi tanulmány Petőfiről”.

⁴ Szörényi László, Fried István, Szilágyi Márton, Milbacher Róbert, Margócsy István, Takáts József elemzéseit említhetjük példaként, de a névsor korántsem teljes.

⁵ Ilyen vonatkozásai is vannak pl. SZILÁGYI Márton kötetének, *A magyar romantika ikeresillagai, Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Osiris Kiadó, Budapest, 2021.

⁶ MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek*, Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről, Kalligram, Pozsony, 2011.

⁷ Elsősorban GYIMESI Emese köteteit kell itt említeni, legutóbb például: *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása, Társadalomtörténeti kontextusok*, Ráció Kiadó, Budapest, 2021 (Ligatura 26).

⁸ Elsősorban CSÖRSZ RUMEN István nagyszabású közköltészeti kutatásaira utalunk, ld. *Pönögei Kís Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg*, i. m., 203–226.

A harmadik nagy Petőfi-koncepció jóval korábról, Horváth Jánostól származik.⁹ Az éppen százéves, 1922-es monográfiájának alaptételei ma is jelen vannak a Petőfi-értelmezésekben, s ennek oka részben éppen az, hogy Margócsy és Kerényi kezdeményezései nem folytatódtak, nem mélyültek el a magyar romantikának, a hazai költészet esztétika-, műfaj- és formatörténetének vagy a korabeli költészet világirodalmi kapcsolatainak, párhuzamainak modernebb analíziseiben. Másfelől azért lehet még mindig időszerű Horváth János Petőfi-képe, mert – az egy évszázados szemléletváltások ellenére – bizonyos tekintetben és bizonyos módon ma is érvényes állításokat fogalmaz meg a költőről és költészetéről. Olyan kulcsfontosságú kérdéseket vizsgál, mint az „életrajzi költő” és a „szereplő” fogalma, melyeknek nem az egyszerű és teljes kiiktatására, elhárítására, sokkal inkább újragondolására volna szükség ahhoz, hogy a Petőfi-költészet modern olvasatai előtt megnyílhassanak az utak.

A dokumentarista életrajz üres helyei

Petőfi polgári életrajzának hiányzó adatai

Kerényi Ferenc könyvének jelentőségét akkor lehet a maga mélységében és nagyságában felmérni, ha szembesítjük azt az életrajzi források mennyiségével, legfőképpen azonban e források jellegével. Petőfi esetében egyedi módon kell szembenéznie egy hitelességre törekvő biográfusnak a tényszerűen igazolható és hiteltelennek bizonyuló adatok sokféleségével. Vannak közöttük hivatalos dokumentumok és dokumentum értékű megnyilatkozások, ál- és hamis dokumentumok, önéletrajzi jellegű kijelentések nem fikciós szövegekben vagy mások által lejegyzett formában, „hitelesként” terjesztett legendák, anekdoták, esetek, kortársaktól eredő visszaemlékezések, fiktív „életrajzok”, biografikus jellegű regények, sajtóbeli hírek és ezekből visszükvetkeztethető nyomok. A költő életét napról napra regisztráló források mennyisége szinte átláthatatlan,¹⁰ különösen, ha társulnak hozzájuk az irodalmi szövegekből „kiolvasott”, a fentiek némelyikével olykor harmonizáló, másutt szembeszegülő „referencialitások” is.

Egy kritikai/filológiai igényű életrajz esetében elsődleges feladatnak számít a rendelkezésre álló források megbízhatóság szerinti szétválogatása és a szigorúan dokumentálható tényanyag kiszűrése. Ferenczi Zoltán 1896-os, háromkötetes Petőfi-életrajza, illetve Hatvany Lajos nagyszabású munkája után¹¹ erre vállalkozik Kerényi Ferenc. Ha a kritikai felülvizsgálat szemszögéből vetünk pillantást a végeredményre, akkor azt tapasztalni, hogy igen kevés adat állja ki a próbát: Petőfi életrajzában számos olyan pont marad homályban, melyek közül jó néhány még egy tisztességes anyakönyvi kivonathoz sem lenne elég. Eldönthetetlen, hogy mi is a költő neve, mikor és hol született, milyen nemzetiségű, kik voltak a felmenői, és mikor hunyt el: Petőfi polgári életrajzáról a

⁹ HORVÁTH János, *Petőfi*, Pallas, Budapest, 1922.

¹⁰ ENDRÓDI Sándor *Petőfi napjait* rekonstruálja a magyar irodalomban 1842 és 1849 között (Petőfi-Könyvtár, szerk. Endródi Sándor és Ferenczi Zoltán, XXIX–XXX, Kunossy, Szilágyi és Társa, Budapest, 1911; KISS József szerk., *Petőfi-adattár, Petőfi az egykorú sajtóban és egyéb nyomtatott forrásokban*, I–III, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987–1992.

¹¹ FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza* I–III, Franklin-Társulat, Budapest, 1896 (a továbbiakban: FERENCZI 1896); HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, I–II, Magvető Kiadó, Budapest, 1967 (a továbbiakban: HATVANY 1967). Első kiadása: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.

hatalmas forráshalmaz ellenére sem tudott megnyugtató válaszokat hozni a kutatás. Születésének időpontjáról és helyszínéről 1857 és napjaink között hosszú és intenzív viták zajlottak, és végül csak a közmegegyezés alapján rögzült egy általánosan elfogadott, szimbolikus időpont (1823. január 1.), melyről azonban tudható, hogy ez nem a születés, hanem keresztelés idejét jelenti. Ő maga január 1-jét használta születési dátumként a nyilvánosság előtt, ám olyan szóbeli emlékek is vannak róla, ahol december 30-át vagy 31-ét mondott volna. Ez utóbbi időpontot valószínűsíti Kerényi Ferenc is, aki szerint a születés és keresztelés között – a rossz időjárás miatt – egy vagy két napnak feltétlenül el kellett telnie.¹² A helyszín kijelölése ugyanilyen kiterjedt vitákon keresztül végül Kiskőrösben állapodott meg. „Kiskőrös teljes joggal tekinti magát Petőfi Sándor szülővárosának” – írja Kerényi Ferenc,¹³ de ismeretes, hogy erre a címre-rangra további helységek is pályáztak: Szabadszállás, Félégyháza, Kunszentmiklós és Dunavecse, vagy éppen az orgoványi csárda.¹⁴ A zavarhoz Petőfi ezúttal is hozzájárult. Szeberényi Lajos, aki 1861-ben megírta Petőfi-emlékeit, azt mondja róla, hogy a selmeci iskolai anyakönyvben 1838. augusztus 31-én születési helyként Kiskőrös szerepel, maga Petőfi azonban ugyanitt, a magyar társaság jegyzőkönyvébe sajátkezűleg Szabadszállást írta be, és tanuló társainak szóban is ilyen adatot mondott. Szeberényi el is gondolkodik azon, „mi oka lehetett Sándornak születése helyét előttünk, ki vele legbizalmasabb viszonyban állottunk, tagadni, vagy titkolni, nem tudom”.¹⁵ Gyulai Pál ellenben 1854-ben Félégyházát ír Petőfi-életrajzában.¹⁶ Ma, a 21. század első évtizedeiben, felmelegítve a vitát, még mindig jelennek meg olyan tanulmányok, melyek Szabadszállás mellett érvelnek, Petőfi kijelentéseire hivatkozva.¹⁷

Ingadozás tapasztalható a névhasználatban; a felmenők között találkozni a Petrech, Petrich, Petrowitz, Petrovics névalakkal;¹⁸ első verskéziratán, *A hűtelenhez* című költemény alatt a „Petrovich Sándor” aláírás áll, és Szeberényi Lajos is azt mondja idézett művében, hogy ez idő tájt valóban „ch” végződésel használta nevét.¹⁹ Pápai iskolatársa, Bárány Gusztáv *Liturgiai zsongók* című, 1840-ből származó kéziratának utolsó lapján Petőfi aláíráspróbái között a „Petrovics” változat szerepel, de feltűnik a később felvett név „Petőfy” és „Petőfi” alakban is.²⁰ A korabeli lapok és kéziratos források gyakran írják a felvett nevet „y” véggel; a „Petőfi” név azután – különféle írásmóddal – a család többi tagjára, az apára és fivére is áterjed: atyja halotti bizonyítványán a „Petőfy István”, anyjácén pedig „Petőfi Maria” olvasható, míg a család sír-emlékére „Petrovics István”, „Petrovics Istvánné”, „Petőfi István” nevet vették. Júlia

¹² KERÉNYI 2008, 23.

¹³ Uo., 24.

¹⁴ Ld. MOLNÁR Miklós, *Az orgoványi csárda Petőfi-legendái*, Forrás 2023/1, 127–130.

¹⁵ SZEBERÉNYI Lajos, *Néhány év Petőfi életéből*, Szeged, Burger Zsigmond tulajdona, 1861, 6.

¹⁶ GYULAI Pál, *Uj Magyar Múzeum*, 1854/1, 25.

¹⁷ Összefoglaló, dokumentumok szembeállítására épülő tanulmányt írt legutóbb a születési vitákról MOLNÁR Péterné, *Hol született Petőfi Sándor?*, Irodalomismeret 2012/2, 119–154.

¹⁸ DIENES András, *A fiatal Petőfi (A költő származása és életútja 1838 nyaráig)*, szerk. H. TÖRÖ Gyöngyi, Tankönyvkiadó, Budapest, 1968, 149–157; JAKUS Lajos, *Petőfi családja* = FARKAS Péter, NOVÁK László szerk., *Irodalomtörténeti tanulmányok*, Szentendre, 1989, 119–163.

¹⁹ SZEBERÉNYI, i. h.

²⁰ KALLA Zsuzsa, ADROVITZ Anna szerk., *Ki vagyok én? Nem mondom meg... – Petőfi választásai* [Kiállítási katalógus], Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2012, 23, 38.

neve ugyanitt „Petőfiné”, a fiuk neve „Petőfi Zoltán”, ám Júlia későbbi gyermekei nem sorolódnak a családhoz.²¹

A 20. század második feléig bizonytalanság mutatkozott a család nemesi, illetve „szabad kiskun” származása körül,²² és ma is eltérők az etnikai hovatartozásról szóló nézetek, adatok. Petőfi például maga állította, hogy szerb származású, s ennek nyomán a kortársak közül sokan így is beszéltek róla. Jellegzetesen szerb külsejűnek és habitusúnak mondja őt a magyarországi szerb író, Jakov Ignjatović, aki „utcáról, vendéglőből” ismerte Petőfit, 1848 elején pedig a Komló-kertben személyesen is találkozott vele, bár meglehetősen ellenszenves volt számára a költő „kihívó”, túlzó, a többieket „tirannizáló” forradalmi hevülete, feltűnő, szokatlan öltözete, vontatott hangsúlyozású beszédmódja.²³ Jovan Jovanović Zmaj, aki elsőként fordította Petőfit szerbre, *A csárda romjai* átültetéséhez fűzött lábjegyzetében 1855-ben a szerb származást emeli ki.²⁴ Petőfi a „mi erdők levele” („naše gore list”), vagyis szerb eredetű, állítja róla Jovan Hadžić is a *János vitéz* Jovan Jovanović Zmaj-féle szerb fordításához írott előszavában 1860-ban, s arra hivatkozik, hogy Petőfi maga is többször nyilatkozott erről.²⁵ A fordításkötet elé illesztett arckép alatt Petőfi szerb formájú polgári neve áll: „Aleksandar Petrović”, a cím azonban már a költői név szerbesített változatát tartalmazza: *Aleksandra Petefija Vitez Jovan*. A Petőfi szerb eredetéről szóló hiedelem olyanra terjedt, hogy Blagoje Brančić 1900-as, szerb nyelvű Petőfi-tanulmányában sajnálkozva közli az új adatot, miszerint Petőfi mégis szlovák családból származott, ám hozzáteszi, hogy attól a szerb nép még hiheti őt sajátjának. S ő maga is úgy kezdi egyik alfejezetét, hogy „Šandor Petrović” neve éppúgy ismert a szerb nép körében, „mint bármelyik szerb költőé”.²⁶ Az azóta rögzülő szlovák származás és az apai ág déli szláv eredetét csak bizonytalan feltevésként megengedő életrajzi tények ellenére érdekes, hogy mind a horvát, mind a szerb Wikipédia, s nyomukban számos más délszláv online oldal még ma is bizonyossággal állítja Petőfiről, hogy szerb.

Végül nem kell különösebben taglalni a Petőfi haláláról szóló adatok ellentmondásosságát, talán csak olyan szempontból, hogy a kutató, ahogyan korábban, most sem számíthat még a dokumentumok hitelességére sem. Petőfi jogi értelemben soha nem lett halottnak nyilvánítva. A századfordulóig szimbolikus síremléke sem volt.²⁷ A haláláról szóló hírt – hivatalosan – először Szendrey Júlia nyilatkozata mondta ki, amikor 1850. július 21-én, a Horvát Árpáddal történő házasságkötése napján Szántóy János plébános számára sajátkezű írásban tanúsította férje halálát, melynek időpontját eltűnése napjára datálta. Ez a kétségtől hivatalosnak minősíthető, s így egy filológiai jellegű életrajz számára használhatónak tűnő irat azonban olyan szempontból

²¹ KERÉNYI 2008, képmelléklet.

²² DIENES 1968, 10–21; KERÉNYI 2008, 14.

²³ Jakov IGNJATOVIĆ, *Szerb rapszódia*, vál., ford. CSUKA Zoltán, Európa, Budapest, 1973, 57–60.

²⁴ PETEFI, *Razorena čarda*, Ford. I. I. [Jovan JOVANOVIĆ], Letopis Matice srpske, U Budimu: Matice serbska u Pešti, vol. 29(1855)/91, 148.

²⁵ Anton HADŽIĆ, *Aleksandar Petefi (Petrović) = Aleksandra Petefija Vitez Jovan*, Sa životopisom pesnikovim [Petőfi Sándor János vitéze. A költő életrajzával]. Ford. Jovan JOVANOVIĆ, Novi Sad, E. Čakra, 1860, XXXVI.

²⁶ Blagoje BRANČIĆ, *Šandor Petefi*, Letopis Matice Srpske 1900/202–203, 1–36.

²⁷ 1897. július 31-én Fehéregyháza közelében csupán közös síremléket avattak, s Petőfi szobrát külön állították fel. Ld. SZABÓ József, *A fehéregyházi Petőfi-ünnepségek története*, Művelődés 75 (2022)/5, 4–7.

nem állja meg a helyét, hogy Petőfi halálában maguk a hatóságok sem hittek, mert az 1850-es évek elején Petőfit körözte a rendőrség, s még évekig jöttek hírek a költő esetleges túléléséről. Júlia nyilatkozata oly módon is hatással volt a Petőfi-életrajzra, hogy az így lehetővé vált új házasság során a pestlipótvárosi plébános *hajadonként*, nem pedig özvegyként jegyzete be őt az anyakönyvbe, hogy megszabadítsa a hatóságok politikai és Liechtenstein herceg állítólagos magánéleti zaklatásától.²⁸ Csakhogy a bejegyzés furcsa fényt vet Júlia és Petőfi házasságára: visszamenőlegesen érvényteleníti azt, mintha meg sem történt volna. Másrészről, ha Petőfi netán még élt volna, Júlia joggal lett volna bigámiával vádolható. Az aláírt dokumentum ténybeli bizonytalansága, illetve a plébános nyilvánvalóan hamis bejegyzése végül – ugyancsak jogi értelemben – megkérdőjelezi az új házasság érvényességét is.

Emellett Petőfi segesvári halála a mai ismeretek szerint is erősen elbizonytalanodott. Hermann Róbert, aki újabban az ütközetről szóló adatok anomáliáit vizsgálta, úgy fogalmaz, hogy „a Heydte által (állítólag) látott halott egyébként nem csak Petőfi, sőt, szerintem legkevésbé Petőfi lehetett”.²⁹ Heydte tanúságának fenntarthatatlansága már a kortársak számára is éveken belül, vagyis még Júlia életében világossá vált. Ferenczi Zoltán az 1896-os Petőfi-életrajzában említi ugyan Heydte vallomását, de már csak azt a hiteltelen verziót, hogy az általa látott egyén szőke hajú volt,³⁰ Hatvany Lajos pedig a tanúvallomásokat helyezi egymás mellé Petőfi haláláról, ahol Heydte csak az egyik tanú a sok közül.³¹ 2002-es monográfiájában maga Kerényi Ferenc is elfogadja a Heydte-verziót.³² Nem sokkal későbbi kritikai életrajzában azonban Kerényi változtat a véleményén, és egyenesen elhitelteleníti Heydte vallomását – pontosabban vallomásait, hiszen az őrnagy többször is megszólalni kényszerült az ügyben. Szendrey Júliának még azt nyilatkozta 1849 telén, hogy július 31-én, este fél hét tájban a Fejéregyháza és Héjjasfalva közötti országúton egy holttestet látott, körülötte papírokkal; az arcleírása így hangzott: fekete haj, sovány arc, a ruházat pedig: fehér ing, fekete pantalló. 1853-ban, amikor az a titkosrendőrségi hír terjedt, hogy Petőfi él és Pest megyében bujdosik, Szendrey Júlia pedig azért ment volna férjhez, hogy fedezze Petőfit, Heydte – 1854. január 12-én – újra vallomást tett, de már úgy nyilatkozott, hogy az általa látott holttesten nem volt ing, felsőteste csupasz volt, körülötte iratok heverték, és fekete körszakála volt; ezúttal nem is az úton látta a holttestet, hanem a Fejéregyháza és Héjjasfalva közötti szökőkúttnál. 1860-ban Heydte egy szőke hajú egyénről beszélt, míg 1863-ban úgy vélekedett, hogy Petőfi a közeli mocsárban lelhetett halálát.³³

Ilyen zavaros és ellentmondó emlékek szembesítése során a szemtanúként kezelt őrnagy egy kritikai életrajz számára természetszerűleg hitelét veszítette, ám kérdés,

²⁸ Szendrey Julia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása, BETHLEN Margit grófnő előszavával közzéteszik és feldolgozzák Dr. MIKES Lajos és DERNŐI KOCSIS László, Genius, Budapest, 1930, 110–111.

²⁹ HERMANN Róbert, *A fehéregyházi (segesvári) ütközet és Petőfi halála – a kutatás kérdőjelei*, Hadtörténelmi Közlemények 125 (2012), 437–462, itt: 443.

³⁰ FERENCZI 1896, III, 378.

³¹ HATVANY 1967, II, 861–863.

³² KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor*, Budapest, 2002, 179–180.

³³ *Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849*. Von einem österreichischen Veteranen, *Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*, Leipzig, 1863, II, 88.

hogy miért lehetett egyáltalán ennyi ideig a Petőfi-életrajzok egyik fő tanúja, vagyis ha fény derült vallomásainak bizonytalanságára, miért ragaszkodnak a Petőfi életrajzok több mint másfél évszázadon át a halál rögzített körülményeihez és időpontjához.³⁴ Petőfi halála tehát már az 1850-es és 1860-as években sem volt egyértelműen igazolható, sem Heydte, sem a titkosrendőrségi akciók nyomán. Tanulságos az a szerzői, illetve kiadói jogi per is, ami 1879-től zajlott a Petőfi-művek kiadása körül, s aminek lényege az volt, hogy vajon elmúlt-e harminc év Petőfi halála óta, vagyis Emich Gusztávtól, illetve az Athenaeum kiadótól függetlenül, akinek és amelynek a költő még életében örök áron eladta műveinek jogát, más kiadók szabadon rendelkezhetnek-e a publikálási joggal. Az akkor még csak előkészületben lévő hazai szerzői jogi törvény tervezete és a külföldi hasonló törvények gyakorlata szerint elvileg ez akkor volt lehetséges, ha a szerző halála után három évtized eltelt. Ezért az Athenaeum és az Abafi-féle kiadó közötti perben utóbbinak az volt az érdeke, hogy a költő halálát 1849-re mondja ki a bíróság. Az 1880. május 22-én kezdődő, a lapok által folyamatosan ismertetett bírósági tárgyaláson közvetlen leszármazottak híján Arany Jánosnak, Jókai Mórnak, Lauka Gusztávnak és Bellaágh József jogtudósának kellett eskü alatt nyilatkozniuk többek között arról, hogy szerintük Petőfi él-e még, és ha nem, akkor mikor hunyt el.³⁵ Petőfi alakja ebben a perben már nem csupán anyakönyv szerinti polgári alanyként, hanem szerzői jogi vetületben is fontossá vált. Szerzői identitásához jogszerű tulajdonként társult a teljes életműve, ami a későbbiekben további, szakmai, filológiai, életrajzi kérdéseket vetett fel, hiszen a kiadónak autorizálnia kellett minden egyes megjelent és kéziratot, sőt idegen másolatban, orális hagyományban létező szöveget – természetesen csak akkor, ha Petőfi már nem élt, és nem volt esély arra, hogy személyesen hitelesítse a saját szerzőségét. Petőfi halálának kimondásával így nemcsak a kiadói munka szabadult volna fel a jogi kötöttségek alól, hanem a filológiai munka is megkezdődhetett volna, bár a gyakorlatban ez már régebb óta zajlott.

A halál időpontjára vonatkozóan Lauka Gusztáv úgy nyilatkozott, hogy a költő „1849. évi Július September hónapok alatt, a segesvári ütközetnél” hunyt el; Jókai Mór így fogalmazott: „Azok után a miket a hírlapok közöltek, és saját nevének utánjárásai nyomán azt vélem, hogy az 1849-iki segesvári ütközetben halt meg Petőfi Sándor”. Bellaágh Józseftől ez a mondat olvasható: „1849 úgy vélem a móczokkal vitt ütközetben esett el”. Arany János ellenben a következőket mondta: „Ez vitás kérdés, melyről pro és contra beszéltek és irtak. Hogy én mit vélek, az tanuskodás és meghitteletés tárgya nem lehet.”³⁶ Az 1849-es időpontban tehát hárman is megegyeztek, a helyszínben és pontosabb körülményekben azonban nem, míg Arany János – érdekes módon – elhallgatta véleményét, mintha nem társult volna az előző három tanúhoz. A per ettől függetlenül kedvezőtlenül alakult Abafi számára, az Athenaeum továbbra is birtokolhatta a kiadási jogokat, vagyis mint Szilágyi Márton kiemeli, a bíróság úgy döntött, hogy „Petőfi jogi

³⁴ KERÉNYI 2008, 463–465.

³⁵ Az egész ügyet részleteiben SIPOS Antalné tárja fel: *Aigner contra Athenaeum: Felhívási per néhai Petőfi Sándor műveinek kiadása tárgyában 1879–1881*, *Levéltári Szemle* 34 (1984)/1–3, 283–361; a későbbi írások az ő adatai nyomán dolgoznak. Ld. pl. CSÁSZTVAY Tünde, *A Petőfi-pör. Meg az évszázad üzlete, Irodalomtörténeti Közlemények* 124 (2020), 81–102; SZILÁGYI Márton, *A Petőfi-pör = Uő, A magyar romantika ikercsillagai...*, 359–367.

³⁶ Az idézeteket ld. SIPOS, i. m., 315–318.

értelemben ma is élőnek tekinthető”.³⁷ Ismét egy hivatalos irat, ami Petőfi haláláról nyilatkozik, ám attól ezúttal sem lehet eltekinteni, hogy az eltérő vallomások pusztán véleményekre, feltételezésekre és jogszabályokra épültek.

Ilyen körülmények között mit tehet a mai életrajzíró? Kerényi Ferenc, miután sorra cáfolja az állítólagos szemtanúk és vallomások igazságértékét, s mondja el, hogy Petőfi elestéről, de még holttestéről sem senki szavahihetően nem tudott beszámolni, a *Petőfi halála* című fejezete végefelé mégis – a Heydte-féle tanúvallomásra építve – úgy zárja az életút történetét, mintha lehetne bizonyosságot mondani: „Foglaljuk össze, mi az, amit a bizonyosság erejével mondhatunk el Petőfi haláláról. A költő részt vett mint szemlélő a fehéregyházi ütközetben. A menekülés során még túljutott a falun, valahol a Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti országút mellett szúrták le az üldöző lovasok. A foglyok és a sebesültek között nem volt, az ütközet után hitelt érdemlően senki élve nem látta.”³⁸

E megállapításból legfeljebb az utolsó tagmondatot lehetne közmegegyezés-szerűen elfogadni, noha ez sem olyan biztos, hiszen az ál-Petőfik, Petőfi-legendák, sajtóban megjelenő Petőfi-hírek és hamisnak nyilvánított Petőfi-szövegek kritikai vizsgálata nem történt meg, sőt összegyűjtésük is csak részlegesen zajlott.³⁹ A kritikai életrajzok és az életművet újraértékelő friss Petőfi-értelmezések is, teljes egészében a kultusz fogalma alá utasítják ezt a beláthatatlanul nagy, ám a mai napig szinte érintetlen adathalmazt: Kerényi Ferenc már a korabeli keresési és feltárási kísérleteket „a Petőfikultusz mellékhadiszínterének” nevezi;⁴⁰ a Petőfi életében keletkezett legendákat, anekdotákat hiteltelennek minősíti és nem tárgyalja; Margócsy István szintén együttesen sorolja be a kultusz fogalma alá a Petőfi körüli legendákat, az eltűnése körüli bizonytalanságokat, találgatásokat, az ál-Petőfikkel együtt.⁴¹ Ez a sokrétű, legendákból, kerengő kéziratokból, tanúvallomásokból, felvett Petőfi-szerepekből, visszaemlékezésekből stb. álló, nem is csak magyar nyelvű szöveg-halmaz⁴² azonban az ironikus, nagyrészt sommás, s a legegyszerűsebb módokon gúny tárgyává tett barguzini történet vonzaskörébe vont kultuszelméleti boncoláson túl⁴³ számos más – hatástörténeti, társadalomelméleti, folklorzisztikai vagy éppen irodalomtudományos, ezen belül élet-

³⁷ SZILÁGYI Márton, *A Petőfi-pör*, i. m., 366.

³⁸ KERÉNYI 2008, 465.

³⁹ FERENCZI Zoltán, *Petőfi eltűnésének irodalma*, Kunossy, Szilágyi és Társa, Budapest, 1910 (Petőfi-Könyvtár 24); BARÓTI Lajos, *Petőfi a ponyván és a népirodalomban – Petőfi regék*, szerk. Péterfy Tamás, Kunossy, Szilágyi és Társa, Budapest, 1910 (Petőfi-Könyvtár 22); DIENES András, *A legendák Petőfije: táj és emlékezés*, Magvető, Budapest, 1957.

⁴⁰ KERÉNYI 2008, 467.

⁴¹ MARGÓCSY István, *A Petőfi-kultusz határtalanságáról = Uó, Petőfi-kísérletek*, i. m., 40–41.

⁴² A legendaképzés többek között a szerb irodalmárokat is megkísértette. Blagoje BRANČIĆ már említett tanulmányának egyik bekezdését saját fordításban közöljük: „És micsoda halállal halt! Nemcsak a legszebbel és legdicőbbel, a hazájának szabadságáért vívott harcban, hanem holttestét senki sem látta, sírhelyét senki sem ismeri! Talán az angyalok fedték be őt szárnyakkal, ha a túlélő hősök egyike sem figyelt fel arra, hogyan és hol esett el. Amit Romulusról, az ókori Róma alapítójáról mesél a hagyomány, hogy [...] viharban és a felhőkben tűnt el [...], nagyjából ez történt Petőfivel is [...]” I. m., 3.

⁴³ Ld. pl. MARGÓCSY István, *„hány helyen nincsen Petőfi?” – Amit a Petőfi-legendák háttéréről tudni lehet*, 2000, 2016/3, 47–60.

rajz-elméleti tanulással szolgálhat(na), hiszen joggal merülhet fel a kérdés, vajon létezhetne-e olyan biográfia típus, vagy létezhetne-e Petőfi költészetének olyan értelmezési iránya, melyhez ezek az anyagok szervesen hozzátartoznának.

A Petőfi-életrajz további homályzónái

Egy dokumentarista életrajz, ahogyan a fenti fejezetből is jól látszik, elsősorban adat-szerű tényekkel és ellenőrzött, hitelesített következtetésekkel dolgozik. Kerényi Ferenc monográfiája ahhoz az újpozitivisták irányzatához tartozik, melynek első darabját és mintáját Ferencz Győző Radnóti-biográfiája, folytatását pedig Szilágyi Márton Csokonai-könyve képezi.⁴⁴ A 19. századi pozitivisták életrajzok az egyént és életművét a maga társadalmi, történeti, szellemi, ideológiai és irodalmi kontextusában vizsgálják, mindkét irányban közvetlen ok-okozati kapcsolatot teremtve e területek és szövegek között: a körülmények direkt módon befolyásolják az életmű létrejöttét, a szövegek pedig forrásszerű tényadatokkal szolgálnak a kontextus megrajzolásához. E monográfiák általában hosszúságos korrajzzal indulnak, és később a fejezeteket is a környezeti tényezőszövegek bőszerű fejtetései vezetik fel, vagy szakítják meg.⁴⁵

Az újpozitivisták életrajzíróknál ezzel szemben a kontextuskezelés látszólag komoly módszertani változáson esett át. Használják és beépítik a történeti, társadalomtörténeti és családtörténeti környezetet, de nem bontják ki, nem bocsátkoznak hosszú, az életmű szempontjából távoli fejtegetésekbe, sokkal inkább egy-egy konkrét mozzanat szempontjából fontos tények megvilágítására vagy igazolására szorítkoznak, a biografikus anyagot pedig – legalábbis szándékaik szerint – nem kapcsolják össze direkt módon a fikciós szövegek elemzésével: „Petőfi költészetének általánosabb, poétikai, esztétikai elemzésétől tartózkodtunk” – írja Kerényi Ferenc is a bevezetőben.⁴⁶ Hozzá tartozik ugyanakkor tevékenységükhöz az életmű keletkezés- és hatástörténeti tényeinek vizsgálata, ez pedig mégis olyan külső szempontú pályatörténeti tagolást von maga után, amivel egy stílus- vagy poétikatörténeti megközelítés nem feltétlenül lenne kompatibilis. A szakaszolás révén így a megújított módszerű újpozitivismus is szükségszerűen és kiiktathatatlanul magában foglalja a hermeneutikai attitűdöt, ahogyan arra például a Kerényi-monográfia pályatörténetet és műértelmezést preformáló fejezetcímei utalnak: „A születéstől az első közlésekig (1823–1842)”; „Az első

⁴⁴ FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete*. Kritikai életrajz, Osiris, Budapest, 2009; SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség, Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikro-történeti dimenziói*, Ráció Kiadó, Budapest, 2014 (Ligatura).

⁴⁵ A századfordulóról akármennyi monográfiát idézhetnénk. Lásd pl. VÁCZY János, *Berzsenyi Dániel életrajza*, MTA, Budapest, 1895; FERENCZY József, *Gróf Desseffy József életrajza*, Budapest. A szerző saját kiadása, 1897; HORÁNSZKY Lajos, *Bacsányi János és kora*. Eredeti levelezések és egykorú források nyomán, Budapest, 1907, stb.; a Magyar Történeti Életrajzok sorozatban megjelent Gvadányi-életrajz (SZÉCHY Károly, *Gróf Gvadányi József 1725–1801*, é. n.) a következőképpen épül fel: az I. fejezet összefoglalást nyújt a felvilágosodásról és a történeti körülményekről; a II. fejezet hosszú családtörténetet vázol fel a 12–13. századtól a 18. századig („A Gvadagniak”), a III. fejezet Gvadányi József gyermekkoráról szól („Nevelkedése”), összekötve annak a tájnak, Rudabányának a rajzával, ahol született („De a míg a falu földje sovány, nyirkos, köves: addig a föld keble termő, gazdag, teli áldással...”); majd a korabeli iskolarendszer részletes rajza következik, és így tovább.

⁴⁶ KERÉNYI 2008, 9.

közlésektől az első kötetekig (1842–1844)”; „Csak népköltő? (1845)”; „A *Felhők*-korszak (1845–1846)”; „A *Felhők*től az *Összes költeményekig* (1846)”; „A nemzeti költő státusában (1847–1848. március)”; „A forradalom és szabadságharc költője (1848 március–1849)”.

A fejezetek beosztása mellett két újabb dologra is rávilágít: az egyik, hogy Petőfi általános pályaképe nem sokban különbözik azoktól az irodalomtörténeti elbeszélésektől, melyek a 19. században jöttek létre, és többek között Ferenczi Zoltán, majd Horváth János monográfiájában egységes narratívává formálódtak; e leírások állomásait ugyanúgy, mint Kerényinél, a korai költészetet követő, népdalokban kiteljesedő első kötet, az 1844-es pesti beérkezés és letelepedés, a gyors egymásutánban megjelenő további kötetek, az ún. válságkorszak, végül a politikai és forradalmi költészet változatai képezik.

A másik fontos dolog, amire a fejezetek rámutatnak, hogy az újpozitívista életrajz alapját változatlanul a koherenciaelv képezi. Ennek érdekében ahol nem tudott hiteles dokumentumokra támaszkodni, Kerényi Ferenc például a rendelkezésre álló emlékanyagot szelektálja és rangsorolja szavahihetőség szerint. Jó példa erre a mezőberényi utolsó napra vonatkozó leírások felülvizsgálata. A Petőfi család 1849. július 5-én érkezett Mezőberénybe, és Orlay Petrich Soma házában szálltak meg. Július 17-én Aradra indultak volna Damjanich Jánoshoz. Júliának egy bőrekhós, kárpitozott kocsit kértek kölcsön, azonban a kocsi elromlott, és el kellett halasztani az utat. Ekkor érkezett meg Egressy Gábor, Kiss Sándorral, Bem futártisztjével együtt. Ennek következményeként került végül Petőfi Bem seregébe és a segesvári csatába. A sorsfordító napról Egressy Gábor naplójegyzete mellett több más feljegyzés, illetve vallomás készült, így az idősebb és fiatalabb Petrich elbeszélései, akik vendéglátói voltak Petőfiéknek; Bonyhai Benjámint szavai, akitől az ekhós kocsit kérték el; Arany, akinek Petőfi még az ugrai papon keresztül üzent, a Csipkár nevű kocsis, aki Petőfit vitte Bemhez, és így tovább. Megannyi egymást fedő vagy egymásnak ellentmondó emlékanyag.⁴⁷ S míg a Petőfi-monográfiát író Hatvany Lajos, aki e visszaemlékezéseket, véleményeket teljes terjedelmükben közli, legkevésbé Egressy Gábor naplóbejegyzését tekinti hihetőnek,⁴⁸ Kerényi Ferenc egyetlen dokumentumot vesz figyelembe, éppen Egressy naplóját, a többit elhagyja, és még csak nem is említi azt a dilemmát, ami az útirány körül a házaspár között a többi emlékező szerint kialakult.⁴⁹

A másik módszere Kerényi Ferencnek a lélektani, alkati, jellembeli következtetés, ahol érdekes módon mégis használja az egyébként mellőzött szóbeli forrásokat, és azok segítségével építi fel Petőfi pszichológiai portréját. Ezzel a módszerrel érvel Petőfi eleste mellett is: „A mezőberényi két hét idézőjeles »idill«-jéhez még egy megjegyzés kívánkozik. Áttekintése, elemzése csattanós válasz azoknak, akik azt gondolják, hogy ez a költő és ez az ember évekig kibírta volna, megszólalás, híradás, életjelhagyás nélkül az emigrációban vagy a szibériai száműzetésben”.⁵⁰ Azonban éppen az óriási mennyiségű állítható között, amit ma már, utólag és összességében a teljes szakma – kritikai vizs-

⁴⁷ HATVANY 1967, II, 770–782.

⁴⁸ „Egressy kivételével csupa szavahihető ember és őszinte emlékező [...]” – HATVANY, 1867, II, 779.

⁴⁹ KERÉNYI 2008, 451–452.

⁵⁰ Uo., 451.

gálat nélkül – hiteltelennek tekint, semmiféle jeladás, életjelhagyás, üzenet nem válhatott volna ki a hangzavarból. Ahhoz az érvhez pedig, hogy Petőfi Mezőberényből is bebecsoszított Gyulára híreket szerezni, talán érdemes megjegyezni, hogy azokban a napokban különösen fontos lehetett az események naprakész követése, hiszen a saját és családja élete múlhatott a megfelelő és gyors tájékozódáson.

További módszere Kerényi Ferencnek, hogy fikciós művekből – kritikai ítéletnek alávetve ugyan – mégiscsak vesz át életrajzinak tűnő mozzanatokot. Ötödik módszere végül az, hogy ahol semmiféle adat, emlék, feljegyzés nem létezik, ott egyszerűen kihagyja, törli, átlépi az eseményeket, üres helyeket hagyva a narrációban.

A kihagyásos eljárás számos helyen tapasztalható már Petőfi ifjúkorának feldolgozása során is, éppen azokon a pontokon, ahol a gyermek vagy ifjú Petőfi (Petrovics, Petrovich) élményanyagának, világtapasztalatának formálódása sejthető. Az életrajzból tudni, hogy a család milyen gyakran költözött egyik helységről, közösségről, házból a másikba, és milyen gyakran változott anyagi helyzetük, társadalmi státusuk is. Így egyet lehet érteni Kerényi Ferenc azon megállapításával, hogy Petőfi „nem lehetett tartósan tagja elsődleges közösségeknek (család, faluközösség, vallási felekezet), ilyen mélykultúrája sem volt”; sokkal inkább „új meg új másodlagos közösségekbe kellett beilleszkednie (iskolai osztály, katonai egység, vándorszínész-társulat, szerkesztőség)”.⁵¹ A versek datálásai és a dokumentumok tanúságai egyaránt alátámasztják ezt a közismert tényt az életrajzban, ugyanakkor mégsem tudatosul sem életpályájának, sem életművének felmérésekor, hogy ilyen körülmények között életének jelentős részére egyszerűen nincs rálátás, főként akkor, ha az alakja köré szövődő szóbeli hagyomány kiszorul a látókörből.

Petőfi vándoréletének *dokumentált* adatszerúségei pusztán egy sor, egymással csak lazán összefüggő ténytiszteget képeznek, miközben a lényegi, a költészetét is meghatározó élmények, lélektani, érzelmi, kulturális, társadalmi, földrajzi, élettapasztalati, sőt fizikai hatások homályban maradnak. Petőfi ugyanis 1828-tól kezdve, amikor először adják be a katolikus elemi iskolába, gyakorlatilag folyamatos közösségváltásban és úton van. Még a viszonylag hosszabb, néhány hónapos vagy egy-két éves időszakok is, amikor tartózkodási helye állandónak látszik, valójában eltávozásokkal, viszázatérésekkel, lakhelycserékkal szaggatódnak meg. A kecskeméti evangélikus iskolából például vakációzni Kiskőrösre megy, de a szüneteket később is mindig másutt tölti: 1835-től Pecen, Hévízgyörkön, Csíktarcsán, Csomádon stb. A szállásadói is rendre változnak: lakik atyja mészáros bérlőtársánál, de a későbbiekben szerepel befogadói között jegyző, tanító, lovashajdú, csehországi nyugalmazott pék, kékfestőmester özvegye, és így tovább. A váltások, költözések, utazások mikromozzanatai sehol sincsenek dokumentumszerűen regisztrálva, erre Kerényi Ferenc is utal: „az igazolható tényeket színes legendák pótolják”.⁵² Azonban, ha rögzítetlenségükből és szóbeliségükből kifolyólag éppen a szóbeli vagy lejegyzett hagyományok kimaradnak az életrajzból, azzal lényeges tényezők figyelembevételéről mond le az irodalomtörténet-írás. Hogy a környezet milyen mély nyomokat hagyott Petőfiben, és milyen maradandó élményanyagot jelentett számára, azt a kihagyott vagy csak részlegesen érvényesített kortárs emlékezések mutatják. Egyetlen példa: ismeretes, hogy Petőfi 1833-ban Pesten előbb evangélikus német gimnáziumban, majd 1834-től a piaristák

⁵¹ Uo., 30.

⁵² KERÉNYI 2008, 54.

gimnáziumában tanult. A kritikai életrajz szerint erre az időszakára senki sem emlékezett a kortársak közül, „Petrovics Sándor első éves grammatista nem sok nyomot hagyott Pesten”, ám ő maga nagyon is emlékezett a városra, hiszen a Delhányi Zsigmond nevezetű osztálytársának későbbi visszaemlékezései szerint Aszódon, a szállásadó Neumannéknál „a nagyvárosi élet előttünk idegen mozzanatait el-elbeszélvén, csodálkozásra ragadott minket”.⁵³

A későbbiekben, a család anyagi helyzetének romlása után, amikor Petőfi igen nehéz egzisztenciális körülmények között járta keresztül-kasul az országot, méginkább homályban maradnak a gyalogos, heteken át húzódó útiélmények. Selmecről például 1838 végén, a karácsonyi szünetben Szabadszállásra megy, majd január 19-én már ismét Selmecen van; innen 1839 februárjában Pestre gyalogol, és statiszta lesz; unokanagybátyja innen viszi Ostffyasszonyfára, ahonnan a vakáció után Sopronban beáll katonának; az ezredével együtt vonul Zágrábig, majd 1841-ben, leszerelve és elbocsátva a katonaságtól, Pápára megy, innen Pozsonyba, ahol betegén kórházba kerül; áprilisban Pesten a szüleiivel találkozik, utána Selmecre gyalogol a bizonyítványáért, s elindul vissza Dunavecséresre – olyan tények, melyekről minden iskolás tud. Kerényi Ferenc kritikai életrajzában minderről csupán kijelentő mondatok hangzanak el: „Pápán találjuk”; „március végén már Pozsonyban volt”; Petőfi „cikázni kezd a térképen” stb.⁵⁴ Ám hogy mit jelentett pénz nélkül több száz kilométert legyalogolni, hol lehetett menet közben megszállni, étkezni, kikkel találkozott, milyen tapasztalatokra tett szert, hogyan bírta fizikuma az olykor igencsak hideg téli vándorlásokat, arról egyetlen szó sem esik. Pedig ezek az élmények sem tűntek el nyomtalanul. Petőfi az 1847-es, ön-életrajzi számvetésként is olvasható *Úti leveleiben* enged bepillantást életének és emlékeinek ebbe a rétegébe. Amikor kocsija a Hegyaljához ért, visszaemlékezett az 1844. februári útjára:

„Egyes egyedül mentem itt a Hegyalján; egy lélekkel, egy élőlényel sem találkoztam. Minden ember födelet keresett, mert iszonyú idő volt. A süvöltő szél havas esőt szórt reám. Épen szemközt jött. Arcomon megfagytak a könnyek, mellyeket a zivatar hidege és a nyomorúság fakasztott [...] Hat esztendeig voltam istentül, embertül elhagyott földönfutó [...]”⁵⁵

Szigorúan ismeretelmélet-kritikai szemmel azt lehet mondani e sorokra, hogy mint minden ön-életrajzi megnyilatkozás esetében, itt konstrukcióról, „paktumról”, életrajzi jellegű fikcióról van szó, ám ettől még nem mellőzhető a tény, hogy egy hasonló sorsú korabeli egyén vándorlásainak bármely társadalomtörténeti vagy mikrotörténeti rekonstrukciója feltehetően nagyon hasonló viszonyokat, élményeket és emlékeket vázolna.

A korai vándorlások utolsó s egyben pályafordulattal járó szakaszát az életrajzi kutatások és narratívák éppen az idézett Petőfi-sorokban említett, 1844. februári debreceni–pesti útvonalban jelölik meg, mely bármilyen nehéz előzmények és körülmé-

⁵³ DELHÁNYI (DLHÁNYI) Zsigmond, Adatok Petőfi Sándor életrajzához, a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokában lévő kéziratból közölte BALKÁNYI Enikő, A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1959, 42–47, itt: 45. Delhányi Zsigmondot mint „megbízható emlékezetű” tanút Kerényi Ferenc is idézi kritikai életrajzában, a 39–40. oldalon.

⁵⁴ KERÉNYI 2008, 66–67.

⁵⁵ PETŐFI Sándor, *Úti levelek Kerényi Frigyeshez*, XI. levél, Sáros-Patak, július 9. 1847. = Uő, *Útirajzok*, Helikon Kiadó, Budapest, 1987, 45.

nyek között, de mégis a költői sikerhez, beérkezéshez vezető (ki)útként és pesti megállapodásként értelmeződik. Kérdés azonban, hogy mennyiben igazolható egy ilyen narratíva, akár pályatörténeti, akár életrajzi tekintetben. Ugyanis az 1843–1845-ös (egyébként nem is egyszeri, hanem többszöri) pesti tartózkodások arra utalnak, hogy már a korai vándorlások sem pusztán véletlenszerű és eseti helyváltogatások voltak, hanem olyan *életformát* jelentettek, mely – még ha változó célokkal és öntelmezésekkel is – gyakorlatilag Petőfi utolsó napjáig érvényesnek tekinthető. Első költői pesti tartózkodása nem járt sikerrel, de nem azért, mert ne lett volna lehetősége megállapodni. Ismeretes, hogy először Pozsonyból, 1843 júliusában érkezett Pestre, baráti segítség és gyűjtés révén, s ott fordításainak köszönhetően saját szobát bérelhetett, viszonylagos biztonságban élhetett. Innen azonban augusztusban Gödöllőre ment, majd szeptemberben vissza Pestre, ahol azonban a fordítói honoráriumok részben külső okok miatt, részben pedig mert Petőfi megunta e munkát, megszűntek. Ekkor, tekintélyes mennyiségű felszerelés (ruhák, szövegekönyvek stb.) vásárlása után, melyre szinte az összes pénze ráment, ismét színésznek állt,⁵⁶ és a közismerten kudarcos kísérletet követően a következő év februárjában Debrecenből tért vissza újra Pestre. Ottléte azonban ezúttal sem bizonyult tartósnak: 1844 tavaszától 1845. április 1-jéig egy évet sem töltött a városban, s ebből is két hónapig Dunavecscén tartózkodott a szüleinél. Az adatsor felemás képet nyújt tehát az ún. „befutásról” és megállapodásról. Ez alatt az idő alatt ugyan négy kötetet adott sajtó alá, és további köteteken dolgozott, ami rendkívüli teljesítménynek számít, ám ismeretes, hogy 1845 tavaszán már ismét útra készült.

Távozását a Pesti Divatlap szerkesztője, Vahot Imre rovására szokás írni, és a köztük lévő vita kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy végül „mindkét fél csak az alkalmat kereste az alkalmazás fölmondására”.⁵⁷ Mégis, ha áttekintjük a Pesten keletkezett verseket és a dokumentált, vagy kikövetkeztethető életrajzi tényeket, megkockáztatható a gyanú, hogy Petőfi egyszerűen nem tudott beilleszkedni a pesti környezetbe. Egyrészt anyagi okok gátolták a polgári életforma kialakításában. Az 1844 februárjában a szegények számára kijelölt éjjeli menedékhelyen eltöltött néhány nap után, Sass István ruhasegélyén és Várady Antal szállásmegosztásán keresztül, debreceni adóságokkal terheltén Vahot szűk szobájába, majd a segédszerkesztői fizetéshez és a könyvekért, publikációkért járó díjhoz vezetett az út. E két utóbbi – ahogyan azt Törő Györgyi kiszámolta – túlélésre alkalmas lehetett, de stabil egzisztencia megalapozásához nagyon kevés volt.⁵⁸ A minimális létfenntartási biztonság nem nyújtott lehetőséget egy valóban polgári – társasági, társadalmi, intézményes integrálódásra. Az Erdélyi Jánossal, Vörösmartyval, Vachott Sándorral és másokkal együtt látogatott Csapó család volt az egyik olyan privát tér, amihez Petőfi csatlakozni tudott; a másik szféráról, a pesti liberális értelmiségi körről, a Csengery Antalnál lezajlott teázásokról, találkozókról Kemény Zsigmond számolt be naplójában, aki többször találkozott Petőfivel Csengerynél vagy valamelyik nyilvános vacsorán. Kemény Zsigmond naplója azonban arra is rámutat, hogy egy Pestre érkező, anyagilag és társadalmilag rendezett

⁵⁶ TÖRŐ Györgyi, *Petőfi anyagi helyzete* = PÁNDI Pál, TÓTH Dezső szerk., *Tanulmányok Petőfiről*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 41–90, itt: 56.

⁵⁷ KERÉNYI 2008, 169.

⁵⁸ TÖRŐ Györgyi, i. m.

körülmények között élő értelmiségi milyen körökben található fogadtatásra. Kemény egy pesti napját, 1846. augusztus 12-ét például a következőképpen írja le:

„Reggel egyik kávéházban újságot olvastam. Fél tizenkettőre Jósikához menék, hol már rajtam volt a sor regényem fölolvásában. [...] Délben a Vadászkiáltásnál [...] Ötkor Csengerynél, hol látogatásomra – mint előre mondtam – Czákó jött. Hárman bérkocsira ültünk és kimentünk Eötvöshöz, ki kertjében ült nőjével, a legkedvesebb teremtséssel. Rövid időn megérkezett Lónyay Menyhért. [...] Eötvöstől Kossuthhoz menénk konferenciába a vámügy iránt. [...] Vacsorára az Angol Királynénál valánk Csengery és én.”⁵⁹

Petőfi Pesten készült verseinek többsége a város nyilvános, idegenek vagy hozzá hasonlóan hónapos szobában ideiglenesen, egyik napról a másikra élő költők, írók által is elérhető tereinek, a kávéházaknak, színházaknak, utcáknak élményéről, megfigyeléseiről szól. A *Kerényi Frigyeshez* írott, 1844. júniusi költői levélben a következő önarcképet rajzolja meg: „Nos hát te jól vagy, hál' istennek! Én? / Mint gazdag városban szegény legény”. Petőfi ebből következően mintha szűknek is érezte volna a város nyújtotta élménylehetőségeket. A pesti élet jellegzetes alakjai: a hivalkodó, élőködő városi dandy (*Pinty úrfi*), a sírva vigadó korhelytípus (*Dáriódó után*), a színész (*Színészdal*), a *Katona vagyok én* kiszolgált katonája vagy a kószálás közben elkapott pillanatképek⁶⁰ csak egy-egy vers erejéig jelennek meg ez idő tájt a költészetében, és mintha a hivatali kötöttségektől, illetve a ráégett „népi” költőszereptől való menekülésvágy hozta volna létre például a „Csavargónak születtem / Csavargó vagyok én” refrénű költeményt 1844 júniusának végén, vagy a sötét kis szobáját tematizáló *A naphoz* című darabot ugyanezen év szeptemberének végén. Ehhez képest elemi erejű fel- és kiszabadulásként jelennek meg 1845 áprilisában az *Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz*, a *Mi kék az ég!*, vagy a *Ki a szabadba!* című, a „börtönt” követő, a tágasság és mozgás élményét közvetítő versek.

Vahot lapjának elhagyása stratégiaváltás is volt: visszatért a vándorélethez, de más módon, mint 1844 előtt. A felvidéki körút rekonstrukcióját elvégző Kerényi Ferenc adatai között az útvonal és a szálláshelyek áttekintése jól mutatja, hogy a csaknem három hónapos program minden tekintetben ellenpontját képezte az 1844-es, Debrecen–Pest között megtett gyaloglásnak. Petőfi ezúttal kocsin, szakaszosan, barátoktól kísérve haladt, és mindig volt hol megszállnia. Nemegetszer töltött heteket valamely régebbi vagy újonnan szerzett barátnál, ismerősnél (Kerényi Frigyesnél, a Pákh családnál, Adorján Boldizsárnál, Kubinyi Rudolfnál, Heller Antalnál). Utazását – az útirajzok írása révén – nyilvános érdeklődésre számot tartó eseményként, mint befutott költő, országos híru nevezetesség körútját prezentálja. Az a tény, hogy az ebédre invitálók, vendéglátók „kézről kézre adták őt”,⁶¹ választ jelentettek azokra a pesti kritikákra is, melyek egyfelől stílusát, hangnemét bírálták, másfelől korhely, borissza egyenként írták le őt. Pest és a vidék, hivatásos kritika és közönség kerül ezáltal szembe egymással: a körút az *Úti jegyzetek* (s később, 1847-ben az *Úti levelek*) tükrében olyan egyéniséget mutatnak fel, akit az ország legszélesebb közönsége, a költőtársaktól, ügyvédektől, tanítóktól, lelkészeketől

⁵⁹ KEMÉNY Zsigmond *Naplója*, s. a. r., jegyzetek BENKŐ Samu, Magyar Helikon, Budapest, 1974, 141.

⁶⁰ Bővebben, ám a menekülési vágyat kevésbé tematizálva szól erről KARDEVÁN LAPIS Gergely kiváló tanulmánya, *Petőfi sétálni megy, avagy a séta poétikája az 1840-es évek városirodalmában és Petőfinél*, *Irodalomtörténet* 100 (2019)/3, 235–256.

⁶¹ KERÉNYI 2008, 175.

kezdve a diákokig magáénak tekint. Végül az ezen a körúton keletkezett versek kilépést jelentettek a szűkebb értelemben vett népköltői státusból is, hiszen jóval tágabb formais és témakészletet öleltek fel, mint amit az 1844-es kötet öt népdal- és néprománc-ciklusa kétségtelenül túlsúlyba juttatott.⁶²

A Pestre való visszatérés azonban június 24-én nem volt diadalmenet: Petőfinek se szállása, se intézményi háttere, se munkakörülményei nem voltak, így most sem tudott huzamosabban a városban maradni. Az életrajzi tényekben ismét csak feltételezések találhatók bizonyosságok helyett: „ekkori lakását nem ismerjük” – írja Kerényi Ferenc,⁶³ és a *Czipruslombok Etelke sírjáról*, a *Szerelem gyöngyei*, illetve a *Versek 1844–1845* kiadásának körülményeiről is alig áll rendelkezésre adat. Mindenesetre a napjai állandó helyváltoztatásban teltek. Július végén Egressyékkel együtt Visegrádon járt, de meglátogatta Tápiósápon Vachott Sándorékat, Pécelen Szemere Pált is. Ezt követően Szalkszentmártonban dolgozott a szüleinél, s innen is további kirándulásokat tett Kunszentmiklósrá, Borjádra, Gödöllőre, melynek élményéből köztudomásúan a *Szerelem gyöngyei* ciklus keletkezett.

1845 második felének életrajzában megismétlődik tehát a korai évek vándorlás-mintázata, ugyanakkor az életrajz hézagossága is megmaradt, noha Petőfi ekkor már ismert költő, és lényegesen több forrás áll(na) rendelkezésre a biografikus tényyszerűségek felderítésére. A vándorlások háttérében részben még mindig ott az anyagi kényszer, azonban 1845-ben egyértelműen felerősödik az igény költői hírnevének megszilárdítására és növelésére is. Az a fajta „iparlovagi” igyekezet, amiről Margócsy István beszél, s melynek során Petőfi tudatosan, a modern piaci igények törvényszerűségei szerint, a nyilvánosság eszközeit használva építette (volna) saját költő-imágóját, olyan szempontból igaz, hogy Petőfi a publikációival Pesthez kötődött, és önmagát nemegyszer pesti költőnek mondta.⁶⁴ Ugyanakkor azt a kettősséget is érdemes tudomásul venni, hogy – pestinek tekintett költősége ellenére – pesti letelepedése, legalábbis nősülésének időszakáig (sőt azután is csak bizonytalan módon), egzisztenciálisan nem valósult meg. Az ún. „pestiségének”, illetve vidéki népszerűségének, körútjainak, vendégeskedéseinek, baráti kapcsolatrendszerének együttes működtetése így inkább csak kölcsönösen egymást segítő stratégiaként működött nála. Országos hírneve, kapcsolatrendszere a sajtó- és publikációs nyilvánosságot igazolta és erősítette, a (fő)városi nyilvánosság pedig a vidéki szíveslátást biztosította számára, miközben az anyagi és társadalmi integráció mindkettő mögül hiányzott. S ez a helyzet a Júliával kötött házasság után is alig változott. Kerényi Ferenc a Jókaiival közösen bérelt Dohány utcai lakást, melynek Petőfiék csupán egyik szobáját lakták, meglehe-

⁶² PETŐFI Sándor, *Versek 1842–1844*, Budán, A Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1844. (A továbbiakban: PETŐFI, *Versek*, 1844.)

⁶³ KERÉNYI 2002, 184.

⁶⁴ MARGÓCSY István, *Petőfi és az irodalmi gépezet – Petőfi mint modern polgári író = Uő, Petőfi-kísérletek*, i. m., 52–79. Az 57. oldalon írja: „Petőfi teljesen tudatosan törekedett arra, hogy városban, a fővárosban, Pesten, azaz az ország akkori irodalmi és társasági központjában tudjon letelepedni és megragadni [...] Attól a pillanattól kezdve, hogy Petőfi mint segédszerkesztő letelepedett Pesten, és elkezdte kiépíteni saját pozícióit az irodalmi életben, tevékenysége folyamatosan az irodalmi nyilvánosság előtt zajlott [...]”

tősen szerény berendezéssel, szolid kényelmű „biedermeier polgári otthonnak” nevezi, ám az ingóságok 1849. februári rendőrségi lefoglalójegyzéke alapján ez éppen-séggel alig mondható.⁶⁵

Az „életrajziség” mint a Petőfi-költészet értelmezésének kulcskérdése

Az újabb irodalomtörténeti munkákban a Petőfi-költészet életrajzi jellegének kérdése polemikus vetületet nyert. Míg Kerényi Ferenc, mint említettük, kritikai szűrőn keresztül ugyan, de a korábbi irodalomtörténeti gyakorlathoz hasonlóan a versszövegeket az életrajzi tények megerősítésére, olykor a hiányzó adatok áthidalására vagy Petőfi pszichoportréjának megrajzolására alkalmazza, addig Margócsy István a Kerényivel párhuzamosan írt könyveiben – az életmű hermeneutikai felszabadítása jegyében – problematikusnak látja, sőt tagadja a genetikus kapcsolatot életrajz és költészet között.⁶⁶ Vele szemben ugyanakkor a Gintli Tibor által szerkesztett 2010-es magyar irodalomtörténeti kézikönyv Vaderna Gábor és Szilágyi Márton által írt Petőfi-fejezete ismét ezzel a mondattal kezdődik: „Kevés olyan költő van a magyar irodalomban, akinek élettörténete és költészete oly szorosan összekapcsolódott volna, mint Petőfi Sándoré.”⁶⁷

Az újabb irodalomtörténeti vélekedések szerint Szerb Antaltól ered az állítás, hogy Petőfi életrajzi költő, hogy „költészetében nincsen törés élmény és költői feldolgozás között”, és nála „az élmény olyan egyenesen lesz irodalommal, mint a nagy naplóírók naplóiban”.⁶⁸ A biocentrizmus azonban – a póriasság mellett – már a Petőfi-kortárs kritikákban is a vádak egyik legfontosabb csoportját képezték, még akkor is, ha a nagy előd és a Petőfi számára fontos példakép, Csokonai néhány évtizeddel korábban már meghonosított egy nagyon hasonló poétikát. Csakhogy ez idő tájt még Csokonait is erősen Kazinczy és Kölcsény kritikáinak és idealizáló, neoklasszicizáló ízlésének fényében olvasták,⁶⁹ ami azt jelenti, hogy az olyan nagyfokúnak és naturalisnak tűnő életrajziség, mint amilyen Petőfinél tapasztalható volt, esztétikai határsértésként kritikai tiltakozás forrásává vált. Azt, hogy némely vélemények szerint Petőfi „igen sokat ír magáról”, már az első gyűjteményt (a *Versék 1842–1844-et*) követően mentegetve írja le a névtelen recenzens;⁷⁰ Nádaskay Lajos – Petőfinek egyébként sem jóakarató bírálója – szintén kiemeli, hogy költeményeiben Petőfi sokszor nem tud az egyediségből alanyiságra (a személyességből az általános szubjektivitásba) emelkedni, majd állítását úgy fogja egyszerűbbre, hogy a „kelletlenül többet foglalkodik magával”. Az általa felsorolt példák közül is az tűnik ki, hogy Nádaskay azokat a verseket sorolja ez efemer becsű kategóriába, ahol a szerző személye a maga referencialitásában kerül be a versszövegbe, mint az *Én*, a *Merengés* vagy a *Bucsú a színészettől* című darabokban.⁷¹ Szeberényi Lajos Etőfi Andor álnéven bírálta Petőfi verseskötetét, és a

⁶⁵ KERÉNYI 2008, 341.

⁶⁶ MARGÓCSY, *Petőfi szerepdilemmái* = *Uő, Petőfi-kísérletek*, i. m., 80–130.

⁶⁷ GINTLI Tibor főszerk., *Magyar irodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 447.

⁶⁸ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet* [1934], Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978⁶, 379.

⁶⁹ Bővebben erről ld. HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Csokonai és a rokokó mint az irodalomtörténet provokációja* = BARTHA KOVÁCS Katalin, FÓRIZS Gergely szerk., *A rokokó arcai. Tanulmányok egy tünékeny fogalom történetéhez*, Reciti Kiadó, Budapest, 2022, 85–145.

⁷⁰ Pesti Divatlap 1844/19, 91.

⁷¹ NÁDASKAY Lajos, *Versék, Irta Petőfi Sándor [...]. A helység kalapácsa [...]*, Honderű, 1844/II/25, dec. 21., 403.

kifogások között nála is ott szerepelt a szerénytelenségnek minősített, olykor név szerinti önmegjelenítés vádja. Két idézetet emel ki példaként, az egyiket ő is a *Merengés* című darabból („Hisz Petrarca és Petőfi / Félig-meddig már rokon...”), a másikat az *Egy estém otthon* című költeményből („Nem is lehet csodálni! / Csak husvágáshoz ért...”).⁷² Annak a ténynek a felelője, hogy Petőfi nem fejezte be az iskoláit, Szerényinek sem egészen a jóindulatáról árulkodik, azonban még ezzel együtt is érezhető e bírálatokban, hogy a költeményekben megnyilatkozó élettényekhez, élményekhez – vagy ezekre épülő költészethez – szinte még kritikai szempontrendszer, diszkurzív eszköztár és körülhatárolt terminológia sem létezett, hiszen a lírai költészet lényegét jelentő „alanyiség”, illetve a „személyesség” és „egyediség” elkülönítésével valamennyi megszólaló küzdeni látszik. Toldy Ferenc az ilyen versek nagy részét a „fiui szeretet” és a „barátság” lírai témája alá sorolja be, s az „egyediségbe” való áthajlást nem a hasonló privát mozzanatokot rögzítő versekben (*Hazámban, Két vándor, Távolból, Füstbe ment terv, Levél István öcsémhez*), hanem a „dorbézolás, éjjeli időtöltések, rendetlen élet” szeretetéről árulkodó darabokban fedezi fel; az ilyen tulajdonságok, illetve lírai témák szerinte kívül esnek mind a „művelt emberiség hajlamai”, mind a tivornyával azonosított költészet körén.⁷³

1854-ben Gyulai Pál is úgy jellemzi Petőfit, mint akinek „költeményeiből csaknem megírhatni életrajzát. Alig egy mozzanat életében, minek emléket ne állított volna”. E karaktervonások Gyulainál sem egészen egyértelmű értékítélettel párosulnak, s nem is verseinek poétikai sajátosságait, inkább költői ihletének működését jellemzi velük, sőt a legindulatósabb költeményeiről úgy tartotta, hogy azok „keveset érnek”.⁷⁴ Néhány évvel később azonban a korszak egyik legérzékenyebben olvasó, legsokoldalúbb, de az újabb Petőfi-értelmezésekben véleményem szerint méltatlanul kezelt kritikusa,⁷⁵ Salamon Ferenc – aki egyébként 1861-es akadémiai székfoglalójában a Csokonai-költészet radikális átértelmezését is megkísérelte –, érdekes módon éppen Petőfi biografikus poétikájának, az ebből eredő alkalmiságnak, pillanatnyiságnak, lokalitásnak, privát jellegnek, s ezzel együtt realizmusának, a schilleri értelemben vett navitálásának újszerűségét emelte ki az 1847 és 1849 közötti költemények 1858-as kiadásáról írott, tanulmányzerű recenziójában.⁷⁶ Gyulaihoz hasonlóan ő is úgy gondolja, hogy Petőfinek nem erőssége a bölcsekedés, nem kontemplatív és nem is önelemző költő, benyomásai szinte azonnal lírává formálódnak. Ebből azonban egészen más

⁷² Etőfi Andor [SZEBERÉNYI Lajos], *Verseik, Irta Petőfi Sándor, 1842–1844* [II. rész], Hírnök 1845/17, febr. 28. Idézi ENDRÓDI Sándor, *Petőfi napjai 1842–1849*, Budapest, 1911 (Petőfi-Könyvtár XXIX–XXX, a továbbiakban: ENDRÓDI 1911), 54–57.

⁷³ [TOLDY Ferenc], *Szépirodalmi újdonságok*, Budapesti Híradó 1845/453, március 4., 145. Idézi ENDRÓDI 1911, 59–62.

⁷⁴ GYULAI Pál, *Petőfi Sándor és lírai költészetünk*, Új Magyar Múzeum 4/1, 1854, 24–43, 97–124, itt: 40.

⁷⁵ Lásd például Kerényi Ferenc bevezetését Salamonról, KERÉNYI 2008, 475.

⁷⁶ PETŐFI Sándor *Újabb költeményei 1847–1849*, Pest, Emich Gusztáv, 1858, I–II. SALAMON Ferenc recenziója: Budapesti Szemle 1858–1859, 4. k., XIV–XVII. füzet, 502–516, 288–306. Értekezései nemrég modern kiadásban is megjelentek: ZABÁN Márta szerk., *Salamon Ferenc irodalmi írásai 1858–1888*, I–II, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2018. A Petőfiről szóló recenzió: II. k., 81–111. A Csokonairól szóló tanulmánya: SALAMON Ferenc, *Csokonai Dorottyája*, Szépirodalmi Figyelő 1861/9–16. sz., jan. 2.–febr. 20., 129–133, 145–148, 161–164, 177–181, 193–197, 209–212, 225–228, 241–244.

következtetésre jut, mint Gyulai. Úgy véli, éppen a közvetlen élményszerűség adja Petőfi lírájának fő karakterét, ebből ered költészetének jelenetező jellege, drámai magánbeszédszerűsége, a múltat is jelenné varázsoló képessége, s ily módon az élmény és versszöveg időbeli egyidejűségének látszatát teremti meg. Salamon szerint Petőfi a legelevenebb benyomásaiból meríti tárgyait, ily módon zsánerdalai is lényegében pillanatnyi azonosulásnak tűnnek egy-egy megformált szereplővel. A Horváth János által szereplírának tekintett darabok eszerint szervesen beletartoznak Petőfi élmény- vagy benyomásköltészetébe, az életviszonyok, körülmények, természeti képek, találkozások, az élményfolyamból kimetszett pillanatok futó változatosságába. S amikor Salamon úgy fogalmaz, hogy Petőfinek „benne van költeményeiben egész élete”, akkor nem a dokumentálható biográfiai adatokat érti alatta, hanem éppen a tényszerűségek köztes, ismeretlen tartományában megélt pillanatok történeteit, lenyomatait emeli ki, vagyis azt a sávot, amely a dokumentarista életraaj számára láthatatlan marad, vagy csupán a versszövegek alapján lesz „rekonstruálható” és „dokumentálható”.

A szubjektívizmus, biografizmus és lírai hitelesség kérdéseinek esztétikatörténeti vonatkozásaival, a kérdéssel például, hogy Salamon Petőfi-értelmezése milyen sajátos módon függ össze az 1850-es évek végén kibontakozó realizmus-vitával, ezúttal nincs terünk bővebben foglalkozni,⁷⁷ pusztán jelezni kívántuk, hogy Petőfi költészetének ilyen természetű újszerűségét a kortársak is pontosan érzékelték, függetlenül attól, hogy hogyan vélekedtek róla. Akik közletről ismerték őt, azok a költeményeinek számos mozzanatát tudták alakjához, életéhez hozzárendelni, akár hitelesnek, akár hamisnak ítélték meg a sorokat. Az 1844-es verseskötet darabjaiban azonosíthatták, vagy akár ki is egészíthették, megtoldhatták vagy korrigálhatták vándoréletének tényszerűségeit, Petőfinek például a következőkhöz hasonló sorait: „A nagy világot összejártam én” (*Hazámban*); „Honán kül a fiú / Honában a patak” (*A két vándor*), „Mogorva tél, pusztá határ” – (*Farkaskaland*) stb. Felismerhették katonaéletének epizódjait: „Katonának számüzött balvégzetem” (*Katona barátomhoz*); „Volt a honvédő legénység / Harczra készülöben; / Volt egy ifju a sereg közt, / Halovány színében” (*Halovány katona*). Tudtak színészi próbálkozásairól: „Szinésszé lettem. Megkapám / az első szerepet” (*Első szerepem*), kilátástalan helyzeteiről: „Jó Petőfi, te sem félhetsz, / Hogy két vállad valahogy / A szerencse áldásának / Nagy terhétől összerogy” (*Merengés*); „Kopott ruhámban fázni nem fogok” (*Tél végén*); „Sok szenvedésem síró gyermeke / A fájdalom; / Dalt dalra költök – dalaimmal őt / Elaltatom” (*A dal; Betegségemben*) stb.⁷⁸ A felismert mozzanatoknak volt köszönhető, hogy olyan *nem életrajzi, fikciós* elemek is bevonódhattak a személyesként azonosított vonások körébe, mint a korhelység és borivás, melyeknek valótlanására azután csodálkozva figyeltek fel azok, akik versei alapján alkottak képet róla. Ismeretes Kemény Zsigmond naplójának részlete, melyben a következőket írja: „Felöltő, hogy Petőfiről a vidékeken közönségesen azt tartják, hogy öltözetében különc, borbarát és természetes költő minden műveltség nélkül. Ezen hírekből most legalább egyik sem igaz. Petőfi mindig vizet ivutt [!], csinos öltözetben jelent meg, és az angol, francia s német irodalommal ösmeretes s beszélni is gyakran szokott franciául.”⁷⁹

⁷⁷ A kérdés részleteihez HITES Sándor kiváló tanulmánya ajánlható: *A realizmus korai magyar fogalomtörténetéről*, Irodalomtörténet 2016/3, 263–299.

⁷⁸ Az idézetek az első kiadásból származnak: PETŐFI, *Versék*, 1844.

⁷⁹ KEMÉNY Zsigmond *Naplója*, i. m., 1846. augusztus 14, 145–146.

Az 1844-es és további gyűjteményes kötetek kései olvasója azonban, aki a kortársaknál is tájékozottabb Petőfi életrajzában, azt is érzékelheti, hogy a versekben megnyilvánuló, életrajziként értelmezhető elemek kronologikus rendben kerültek be a kötetbe: a katonai pályára vonatkozó utalásokat a színészelet elemei, majd a hazatérés, a családi kör és a falusi pihenés versei, a pesti élet mozzanatai követik, és így tovább. A mintázat kétségtelenül és tagadhatatlanul kirajzol egy önéletrajzi narratívát, amennyiben kizárólag ezekre a szövegelemekre figyel az értelmező. Sőt, az 1844-es kötet pályatörténetet is kiad, amennyiben a katona- és színészeletre vonatkozó darabok keretezik a kompozíciót: az első ilyen témájú verseket követően a gyűjtemény végén ott áll a *Katona barátomhoz* című költemény, immár távoli emlékként idézve fel az együtt töltött időszakot, illetve a *Bucsú a színésztől*, mely egy lehetségesnek vélt és vágyott pálya lezárását, elengedését jelenti. A nyitó és záró részek közti kötetteret ugyanakkor a költői pálya formálódásának története tölti ki, az utolsó darabokban a pesti beérkezés és az elhagyott előzményekre, életre, vidékre vetett utolsó visszapillantás, számvetés zárlatával (*A boldog pestiek; Első szerelmem; Az Alföld*).

Már Salamon Ferenc is megfigyeli azonban, hogy Petőfi költészete nem életének „elpanaszlására született”, vagyis az életrajziség korlátozott módon, nem egészen mimetikusan, nem a teljes leképzés igényével van jelen. S valóban, a versszövegeket és az első kötetkompozíciókat tekintve a beépített biografikus mozzanatoktól való folytonos poétikai eltávolodás is szembevetőd, igen gazdag sokféleségben. Van, ahol allegóriába hajlanak át az életrajzi hatású mozzanatok (*A Dunán*); másutt idő- és térbeli távolságot von a lírai hős egy egykori élmény és a megszólalás jelene közé, miközben fiktív párbeszédben – levélben, üzenetben – jelenvalóvá is teszi az emléket, vagy a megszólítottal közössé, olykor tágabb értelemben, közösségivé formálja a biografikus elemet (*Katona barátomhoz*); eszközei közé tartozik a vizuális közelítés és távolítás (*Két vándor*); a metaforizálás (a Barabás rajzához készült *Vándorélet*); az anekdotizálás, humorizálás, epigrammatikus ellentétezés (*Első szerepem; Magány*); tematikus eltérítés (vándorversből szerelmi bánatvers: *Vadonban, Merengés*); a kiterjesztés (jövőbe áttérített jelen: *Jövenődölés, Az utósó alamizsna*); a dekontextualizálás (életrajzának tűnő, de tényszerűségétől megfosztott mozzanat); diszharmonizáció (téma és hangnem ellentétezése, például a *Deákpályám*); a külső szcena kierősítése és a belső, mentális folyamatok elrejtése („Egész úton hazafelé azon gondolkodám” – *Füstbe ment tero*); a költemény multimediálissá tétele a belső folyamatok, emlékek, sorok, dallamfoszlányok részleteinek a verstérbe vonásával (*Szülőföldemen*); ide sorolható a zsánerversek és népdalok némelyike olyan szereplőkkel, akik hasonló élethelyzetben jelennek vagy szólalnak meg (a *Ki vagyok én? Nem mondom meg, a Nem megyek én innen sehova, a Kerestúton állok* kezdetű dalok). A második kötet, a *Versek 1844–1845*⁸⁰ szerkezeti tekintetben tükörképe az elsőnek: a beérkezett, befutott költő pesti világának, környezetének, léteitjeinek, költői közösségbe való beépülésének és a városból való elvágódásának fragmentáris felvillantásait, a kötetnek nagyjából a felétől pedig a városból való kiszabadulást és egy új, immár költői identitásában újra útra kelő egyén történetit tartalmazza, a fentiekhez hasonló távolító technikákkal.⁸¹

⁸⁰ PETŐFI Sándor, *Versek 1844–1845*, Pest, Beimel József betűi, 1845. (A továbbiakban: PETŐFI, *Versek*, 1845.)

⁸¹ Petőfi kötet szerkezeteit behatóbban és más perspektívákból vizsgálta KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor kötetei* = HORVÁTH Iván, BALÁZS Mihály, BARTÓK Zsófia Ágnes, MARGÓCSY István

Az életrajzi szilánkokból megalkotott fikciónak többféle formáját és aspektusát ismeri az irodalomtudomány. Thomka Beáta a kortárs irodalmi „autofikció töredékes alakzatait” vizsgálva úgy látja, a fragmentáris önfikció olykor egybefűződik, máskor nem feltétlenül áll össze autobiografikus narrációvá, de olyan változat is lehetséges, amikor az elbeszélő metaforikus referenciájaként az olvasás során egy, a szerzőre hasonlító virtuális alak (vagy alakzat) formálódik meg.⁸² Petőfi költészetének biografikus jellege így értelmezhető lehet például az Alain Buisine-féle biofikció-fogalom felől, hiszen gyűjteményes köteteknek narratív szintjén az életrajzi „morzsák” koherens életutat rajzolnak ki (vándorlás, keresés, katonaság, színészet, költészet), melyben a megalkotott „én” erős párhuzamokat mutat a szerzői életpályával. Az életrajzi mozzanatoknak azonban az a változata is tapasztalható Petőfi költeményeiben, amikor a virtuális én-figura – Gérard Genette leírása nyomán – metaleptikus módon belép a versvilágba, és ott, a szerzőfigurát megkettőzve vagy az (el)beszélőt és a szerzőt külön-külön, kettős én-alak(zat)ként kezelve, saját helyzetének, sorsának, szövegének kommentátorává válik („Mikor térsz már az eszedre, te Sándor?” – *Javulási szándék*; „Jó Petőfi, te sem félhetsz...” – *Merengés*). Ismét másutt a virtuális én megképzése harmadik személyű narrátor és tárgyiasított zsánerfigura formájában történik: ilyenkor a biográfiai jellegű részletekkel való hasonlóság, helyzetazonosság teremti meg a rejtett önéletrajziség illúzióját; de fordított változat is előfordul – például a korhelyversekben –, amikor az első személyű narrátor szövege csaknem teljes egészében fikciónak bizonyul. Van, amikor kontextuális elemek avatnak biografikus jellegűvé egy-egy én-mozzanatot vagy történetet (például az Etelke-versek stb.), vagy ennek az ellenkezője, amikor egyértelműen fiktív helyzetbe épülnek be referenciálisként értelmezhető elemek (*Pinty úrfi*).

Az életrajziség a költészetben – ahogyan arra Thomka Beáta is figyelmeztet – általában olvasói értelemtulajdonítás révén működik, azonban Petőfinél ez az axióma is módosul, hiszen a jól felismerhető biografikus tények személyességét, privát jellegét olyan erősen hangsúlyozza, hogy általuk a biografikus olvasatot szinte szerzői intencióvá, hermeneutikai tényezővé lépteti elő. A személyesként prezentált elemeket poétikai eszközként használja arra, hogy a környezetükben privát jellegűvé avasson ellenőrizhetetlen vagy fiktív élménytartalmakat is. S az utóbbiak éppen a dokumentarista életrajz „üres helyeiből”, vakfoltjaiból származnak. Egyetlen példa: az a *tény* ellenőrizhető, és akár be is iktatható az életrajzba, hogy Petőfi 1847 februárjában a Tisza mellékén utazott, sőt a vers alatti helyjelölés sugallja az esemény referencialitását. Az azonban, hogy a versbeli „pór menyecske”, korsóval a kezében valóban ott volt-e, s a lírai éntre pillantva valóban „ment[-e] sietve”, már semmiféle dokumentált

szerk., *Magyar irodalomtörténet*, 02. változat, Budapest, Gépeskönyv, 2020–2022, <https://f-book.com/mi/index.php?chapter=M215KEREPETO>; RATZKY Rita, *Petőfi költészerkesztési elvei az első megjelent gyűjteményes kötetében, Versek (1842–1844)* = BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál szerk., *„Szirt a habok közt”: Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 150–157; THIMÁR Attila, *Arcképrajzolás a hírverés jegyében. Gondolatok Petőfi első kötetének szerkesztési elveiről*, *Irodalomismeret* 2015/2, 62–65; KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Népdalciklus és szerkesztett verseskötet az 1840-es években* = CSÖRSZ RUMEN István szerk., *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 5, Budapest, reciti, 2017, 283–304.

⁸² THOMKA Beáta, *Életrajzi fikció, biotext, a szerző mint metalepszis*, *Jelenkor* 49 (2006)/7–8, 784–788, és MEKIS D. János, *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*, L’Harmattan, Budapest, 2008, 225–230.

életrajznak nem lehet a része, a referenciakeret azonban mintegy hitelesíti, „valóságossá”, „biografikussá” avatja a jelenetet.

Az elsődleges (filológiai ellenőrizhető tényekre épülő) és a másodlagos (biografikusnak tűnő), illetve a nem életrajzi, fikciós szálak a Petőfi-versekben állandóan építik és bontják egymást, és ugyanezt teszik az olvasatokkal is, melyeket folytonosan ingadozásban tartanak, határmezsgyén mozognak. Petőfi azonban még ezeken a verziókon is túllép, amikor a megformált (bio)fikciót olykor átlépteti a polgári életébe. Ilyenkor intenzíven beleéli magát az általa konstruált helyzetbe, mintegy valósággá avatja, majd élményeit visszaülteti a költészet virtuális világába. Ez törtéNIK például a *Czipruslombok Etelke sírjáról* című ciklus esetében.⁸³ Kerényi Ferenc ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy Petőfi a pesti ismerősök körében „viták tárgya, sőt gúnyolódások céltáblája volt az ismételt temetőjárás, az ihlet mesterséges fenntartása” miatt.⁸⁴ Ámbár a *Czipruslomboknak* más olvasatai is lehetségesek, hiszen egy fiatal lány halála, búcsúztató szertartása okozta megrendülés és a halott lánynak – versek révén – a nagyon finom érzékenységgű „átvezetése” egyik világból a másikba, majd végül „elengedése” olyan élményfolyamként is olvasható, ahol a lírai én társává szegődik egy másik, immár nem földi utazónak (vándornak). Ilyen megközelítésben a ciklus távolabb kerül a pusztá fikció színpadias és mesterséges külsőségeitől.

A lírai élmény és ihlet bonyolult átváltási folyamatait Arany János is felismeri és leírja Petőfi költészetében. Tanítványának, Tisza Domokosnak például a kettős tárgyasítás (kettős fikcionálás) módjáról beszél. A költőnek ilyenkor „ki kell vetköznie saját énjéből, egy egészen más egyed világába kell áthelyezkednie, szóval a legnagyobb *tárgyiasság* mellett lyrai érzelmeket költeni: ez nem könnyű dolog. Saját örömmünket, fájdalomunkat önteni dalba, vagy elégiába: ez inkább sikerül; idegen lélekállapotokat eposilag vagy drámailag feltüntetni: ez sem olly nehéz; de lyrai fokra emelni: valóban az.”⁸⁵ Az idézet ugyan az idegen érzelmek hiteles megjelenítésére vonatkozik, azonban alkalmas arra, hogy érzékeltesse Petőfi poétikájának különlegességét. Petőfi nemcsak idegen személy érzelmeibe éli bele magát a lírai hitelesség szintjén, hanem valós személyként idegen érzelmeket is sajátjává avat, majd ezeket viszi át a biografikusként fikcionált szövegekbe. E kétfokú beleélés technikájának lényegét is Arany János fedi fel, ugyancsak tanítványának, Tisza Domokosnak:

„az érzelem *igazsága* egy Himfy v. Petőfiben például, olly helyen is meghat, hol semmi de semmi küllicoma nem díszesíti a költeményt; ellenben Pájer Antal hideg, bár azt mondja, hogy *egyetlen* könyccseppje kioltaná a Vezuvot. Tehát jó lyrai költemény eléhozására vagy *igazi* érzelem kell, vagy olly mértékű művészi tárgyiasság, hogy valaki képes legyen magát <az> érzelmet teljesen utánozni, a mi nem lehetlen, de sokkal nehezebb mint az első”.⁸⁶

⁸³ PETŐFI Sándor, *Czipruslombok Etelke sírjáról*, Pest, Beimel József, 1845.

⁸⁴ KERÉNYI 2008, 164.

⁸⁵ Arany János Tisza Domokosnak, Nagykőrös, 1853. október 3. = ARANY János *Összes művei* XVI, *Levelezés II (1852–1856)*, szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 315.

⁸⁶ Arany János Tisza Domokosnak, Nagykőrös, 1855. július 20. = uo., 591.

A vándorlás mint a biofikció narratív kerete

Ahogy Petőfi életét, úgy költészetének jellegét, poétikáját is az állandó vándorlás formálta. Ez nemcsak tematikusan értendő, ahogyan azt az eddig felsorolt példák sugallanak, hanem formai, motivikus, nyelvi síkon is. Valós, polgári életében személyes tapasztalat révén került kapcsolatba a korabeli magyarországi világ szinte teljes kulturális, földrajzi, társadalmi térségével, magába olvasztotta a bejárt vidékek, megismert társadalmi rétegek, helyszínek orális és írott hagyományait, és ebből az ötvözetből formálta ki költészetét. Verseinek népi, közköltészeti kötődései, párhuzamai, motívumai, formai, hangzásbeli hasonlóságai ma már – többek között Csörsz Rumen István kutatásainak köszönhetően – világosan láthatók, s ugyanez érvényes a városi-mezővárosi kultúra sokféle változatára; így annak okai is érthetőek, hogy hogyan tudtak bizonyos költeményei szinte azonnal, keletkezésük pillanatában beépülni a szóbeli és énekelt kultúrába, méghozzá a vidékek, városok, kulturális közegek, foglalkozások életkortól, nemtől, képzettségtől független, legszélesebb köreiben. Verseinek a vándorleletből vett lokális és alkalmi elemei egyfajta költői földrajzot hoztak létre; oralizálódásuk révén másfelől a költemények beleíródtak azon tájak, helyszínek topográfijába, kultúrájába, emlékezetébe, ahol keletkeztek, sőt további szövegeket indukáltak (variációkat, legendákat, anekdotákat, melyeknek kezelésére, az értelmezésbe való bevonására az irodalomtudománynak a jelen állása szerint nincs eszköztára, hiszen mindenestől egy homogenizált kultuszfogalom körébe utalja őket); harmadrészt pedig – lebontva a perszonalitás, lokalitás, alkalmiség, rögtönzésszerűség és az ún. „magas költészet” határait – új, sok regiszterű költői megszólalásmóddá tudtak kifejőlni. A vándorlás helyzetéhez igazodva olyan verstípusok kerültek előtérbe, mint a levél- és üzenetszerű költemények, a találkozásokról és búcsúzásokról szóló darabok (társasági dalok, emlékkersek, emlékkönyv-darabok), tájversek, vagy az egyes vidékekhez fűződő legendák, asszociációk, kulturális toposzok, népdalváltozatok (például *Hortobágyi kocsmárosné, angyalom!*). Biofikcionális vagy zsánerszerű lírai alakjai között a vándorfigura sokféle változata jelenik meg, az obsitostól a szabad életű betyárig és vándorcigányokig, a csavargótól a vándorszínészig, a földönfutótól a pesti arszlánig, s e versek közül nem egy rejtett vagy nyílt önarcképszerű elemeket tartalmaz (például *A csavargó*).

A lokalításokhoz igazodó, azok benyomásait rögzítő, formailag és verstanilag idomuló-megújuló poétikára vonatkozhat Margócsy Istvának az a megfigyelése, hogy Petőfi költészetében nincs előrehaladás, fejlődés, költészetére a rövid életpályán belül kezdettől végig inkább egyfajta folytonos variabilitás jellemző. Tagadja Horváth János fejlődéselvű szerepelméletét, mely – megfogalmazása szerint – „alighanem foglya marad a költői személyiség és a lírai személyesség kritikátlan kultuszának” (!), és amely időben előrefelé haladó tendenciát lát abban, ahogyan a korai szerepek mögül lassan kibontakozik az „igazi Petőfi”, a „jellem öneszményűsége”. Ám végül maga Margócsy is megalkot egy szerepelméletet, csak hogy ebben egymást egyidejűleg változó vagy egymással párhuzamosan működő költői stratégiákat feltételez. Az általa megnevezett három szerep a „szélsőségesen individualista vallomásos költő”, „a természetbe és közösségbe beolvadó, bennük tökéletesen feloldódó »természetes« költő”, s végül „a népet vezető és irányító profetikusan költő” attitűdje.⁸⁷

⁸⁷ MARGÓCSY, *A Petőfi-kultusz határtalanságáról*, i. m. 105.

A magunk részéről – az elmondottak alapján – részben még e hármas felosztást is soknak (vagy kevésnek) találjuk, részben pedig – Horváth Jánoshoz visszatérve – úgy gondoljuk, hogy Petőfi költészetében azért a variabilitást elismerve is vannak időben behatárolható elmozdulások. Margócsy szerepfogalmaiból különösen a „profetikus” megnevezés tűnik problematikusnak, amit inkább csak gyűjtőfogalomként lehetne használni a Petőfi-költészet számos, egymással összefüggő, ugyanakkor jellegében olykor erősen eltérő megszólalásmódjaira. A terminus a maga körüli világ szociografikus látásmódjától a „népképviselő”, „szószóló”, „aktuálisan politizáló”, „forradalmian agitáló”, a világ törvényszerűségein meditatáló, a saját sorsát egyfajta egyetemes sorssá emelő változatig, a természeti és transzcendens törvényszerűségekre hivatkozástól a lázadás jogáért való küzdelemig, a jelen infernális és a jövő utópisztikus látomásáig, a múltértékeléstől a próféciáig vagy éppen a felsoroltak ötvözetéig terjedhet. S mindez valóban, ahogyan Ferenczi Zoltán és Horváth János állítja, a *Felhők* körüli időszaktól válik előbb csak nyomokban, majd egyre erősebben érzékelhetővé, amikor ez a típusú költészet – a byronizmus elutasítása⁸⁸ és a Béranger-fordítások nyomán,⁸⁹ valamint alább tárgyalandó személyes okok és körülmények hatására – kihangsúlyozódik Petőfi életművében. Nem elvetve, de nem is teljesen követve tehát az „évszázados szerepvita” képviselőinek koncepcióit, úgy véljük, hogy Petőfi költészetének variabilitása a biografikusság, a lokalitás és az ezektől való folytonos fikcionális, poétikai, formai, tematikus eltávolodás határmezsgyéjén, a biofikció közegében valósul meg, és éppen ennek köszönhetően mutat az életmű jóval bonyolultabb képletet, mint hogy az a referencialitás és szerepelmélet, realizmus és romantika, biografizmus és fikcionalitás kétpólusú kategóriáival leírható lenne.

A vándorlástörténet integratív erővel foglalja egységbe az életművet és annak különféle értelmezési stratégiáit, anélkül, hogy eközben a Petőfi-értelmezések Margócsy István által bírált homogenizációs gyakorlatát érvényesítené. Sőt, éppen azt a szaggatottságot, lezáratlanságot, folyamatos alakulásban létezését mutatja meg, amelyet Margócsy az 1847-es *Összes költemények* publikálatlan előszavából Petőfi önleírásaként illeszt be gondolatmenetébe. Az idézet, igazolva a biofikcióról szóló téziszünket, szintén az életrajz (sors), poétika és korszellem szoros összefüggéséről szól:

„Végre, hogy bennem szaggatottság van, az, fájdalom, való; de nem csoda. Nekem nem adta isten a sorsot, hogy kellemes ligetben csalogánydal, lombsusogás és patakcsörgés közé vegyítsem énekemet a csendes boldogság- vagy csendes fájdalomról. Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csataterén; a régi szép napok holttesteit, meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s csalódások boszorkánysípításai között dalol féltérblyodottan műzsám, mint az elátkozott királyleány az Óperenciás-tenger szigetében, melyet vadállatok és szörnyetek őriznek. – Aztán e szaggatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé. Minden nemzet, minden család, sőt minden ember meghasonlott önmagával. Az emberiség a középkor óta nagyot nőtt, s még mindig a középkori öltözet van rajta, immitt-amott megfoltozva és kibővitve ugyan: de ő mindazáltal más ruhát kíván, mert ez így is szűk neki, szorítja keblét, hogy alig vehet lélekzetet, s aztán szégyenli

⁸⁸ Ld. a *Világgyűlölet* című verset 1846 áprilisából, a Béranger-versek fordításaival egyidőben: „Én is gyűlöltem... volt okom reá; / De amióta e bitangokat / Láttam, mint vágnak Byronképeket, / Azóta gyűlölségem megszakadt.”

⁸⁹ *Gyermekkori emlékek*, Béranger után franciából, Szalkszentmárton, 1846. ápr. 10–24; *A jó agastyán* – Béranger után franciából, Pest, ugyanakkor.

is magát, hogy ifju létére gyermekruhát kell viselnie. Így van az emberiség szégyen és szorultság között; kívül csendes, csak egy kissé halványabb a szokottnál, de belül annál inkább háborog, mint a volkán, melynek közel van kitörése. Ilyen e század, s lehetek-e én másforma? én, századom hú gyermeke!

Pest, január 1. 1847.”⁹⁰

A korszakról és Petőfiről szóló tanulmányokban eltérő módon értelmezett „szaggatottság” kifejezést⁹¹ a jelen esetben vándorsorsként, állandó úton levésként, élmények nem egymásból következő sorozataként, haladás és időszakos leállások váltakozásaként, a célba nem érés végtelen ismétlődéseként, olykor sodródásként, máskor a maradás, megnyugvás vágyának meghiúsulásaként, az értelmesnek tűnő, vállalható alkotói szerep és feladat folytonos kereséseként, s mindennek a költői térben való leképződéseként értelmezzük. Poétikai síkon nagyfokú tematikus változékonyságot, műfaji, nyelvi, formai variabilitást és hibriditást jelent, mely hasonlít ugyan arra az *esztétikai* népiességre és/vagy romantikára, melyet az 1840-es évek teoretikusai kidolgoztak s melyet az irodalomtörténeti hagyomány a későbbi befogadástörténetben is átörökített, de közvetlen valóságtapasztalata folytán Petőfi egyben az érvénytelenítést is elvégzi a papír- és szalonillatú ízlésnek és normáknak. Ugyanezt teszi a biedermeier szerelmi lírával, a társasági dalokkal, a múltba burkolózó epikus költészettel, az allegorizáló, a rendi társadalom legmélyebb alapjait alig érintő politikai költészettel, s – talán kevésbé látványosan és sikeresen – a prózai műfajokkal is.

Az is megfigyelhető Petőfinél, hogy tematikusan és eszköztárban mennyire alkalmazkodott ahhoz a környezethez, amelyben éppen tartózkodott. Ez részben onnan ered, hogy verseit szokása volt felolvasni az aktuális hallgatóságnak, és ez a költészetének bizonyos, szűkebb és tágabb értelemben vett alkalmiságot kölcsönöz. Azonosulási képessége és a közvetlen hallgatóságra/közönségre való figyelme folytán más-más tematikus, poétikai, gondolati irányultságot mutatnak a pesti, utazás közbeni vagy a falusi környezetben keletkező költeményei. Beszédes példája e sajátosságnak a Koltón, Teleki Sándornál töltött egy hét 1846. október végén. Az életrajz szerint Telekinél azzal töltik a napot, hogy lovagolnak, kikocsiznak, s Kerényi Ferenc szerint Petőfi itt „először kóstolt bele a nagypolitikába”, vagyis a Partium és Erdély helyzetéről zajló vitákba és törekvésekbe. Mindehhez igazodva íródik az *Erdélyben*, a *Rövidre fogtam a kantárszarat...*, vagy a *Gróf Teleki Sándorhoz...* című vers, majd ismét más jel-

⁹⁰ PETŐFI Sándor, *Előszó = Uó, Összes művei V, Vegyes művei*, s. a r. NYILASSY Vilma, KISS József, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956, 39.

⁹¹ SZAJBÉLY Mihály például úgy értelmezi, hogy miközben Kölcsey és európai kortársai nem vették észre a romantika korhoz kötöttségét, ezért náluk „annak jellemző vonásai egy nemzeti költészet beteges tüneteivé értékelődhetnek át”, addig Petőfi a „töredék” fogalmával fémjelezve érzekelte a romantikus kor szaggatottságát, zaklatottságát, időszakos jellegét. Ld. *Vörösmarty utolsó töredéke (Fogytán van a napod...)*, Irodalomtörténeti Közlemények 1978/3, 303–320, itt: 311. FRIED István a *Heine és Petőfi* című tanulmányában (Irodalomtörténet 2007/2, 180–196) a személyes meghasonlottságot, vagyis a válságlírárt köti az idézethez. Margócsy István a világhoz való viszony személyes válságát, s ennek szinte abszurd, szürrealista képekben való megnyilvánulását látja az idézetben, illusztrációként csatolva az *Én* című vers sorát: „Talppal az ég felé, iszonyú állapot”. Összességében azonban a poétikailag folyton megújuló költészet egyidejű sokféleségének igazolásaként hivatkozik rá (MARGÓCSY, *Petőfi szerepélelméi*, i. m., 95–97).

legű költemények következnek közvetlenül ezután, Debrecenben, november 20-a környékén, ahol egy sor emlékkönyv-verset ír (s nem melleleg – a Júlia-élményt pillanatnyi időre feledve – megkéri Prielle Kornélia kezét, bár ennek éppen nincs „lenyomata” a szövegeiben); végül másféle darabokat ír, amikor három hónapos távollét után visszatér Pestre (*Hazaértem*), az irodalmi viták és anyagi gondok közegébe.⁹²

A vándorlás léthelyzete, biofikciója, az azonosulásból fakadó lokalitása, az életrajzokban lekövethetetlen és dokumentálhatatlan élménysorozata, a ténylegesen megtett utak valóságalapúként hitelesített pillanattfelvételei, a költeményeibe bevont földrajzi, kulturális és társasági szinterek lenyomatai tehát azok a sajátosságok, melyek révén Petőfi költészete túllép saját korának poétikáin de a későbbi irodalomtörténeti hagyomány interpretációin is. A vándor alakja természetesen nem új találmánya Petőfinak, hiszen az az európai romantikus költészet és művészet egyik legelterjedtebb, legkedveltebb alakja és témája. A személyes megélttség és biofikcionális énkonstrukciók révén azonban Petőfi *nem saját korának*, sokkal inkább olyan későbbi alkotók rokona, akiket a vándorlás irodalmi megjelenítéseivel foglalkozó egyik századfordulós monográfus, Arthur Rickett – egy korabeli szonett nyomán – „a szabad (l)ég gyermekeinek” („Childrens of the Open Air”) nevez.⁹³ Ezek az új vándorok, írja Rickett, nem az ismeretlent és a kalandokat keresik, nem ködbe burkolózó vágyaik után erednek, mint romantikus elődeik. A „zárt ajtón túli világ” vonzza őket, e vonzalom azonban egészen realiztikus és földközeli: a múltó, pillanatnyi, de örökké változó benyomás, a természet elkapott részletei iránti érdeklődés hajtja őket, s ennek érdekében még a fizikai nehézségeket, szenvedéseket is elviselik. A „nyílt”, a „szabad” út („Open Road”) iránti szenvedély ugyanakkor nemcsak a fizikai, hanem a társadalmi és szellemi korlátok átlépésére is ösztönzi őket. A vándor számára nincsenek elérhetetlen távolságok, de átjárhatatlan határok sem. S Petőfi a fentebb idézett előszavában, a „szaggatottság” fogalmával ennek az egyszerre fizikai, szellemi, társadalmi létmódnak a vonzáskörében definiálja életútját, költői identitását és poétikáját egyaránt, még akkor is, ha látszólag éppen az ellentétéről, a korlátokról és végletesen beszűkült életlehetőségekről beszél.

Petőfi szemléletében és költészetében, mint említettük, mindennek ellenére vannak belső elmozdulások, sőt radikális váltások. Az első megjelent verseskötetében, 1844-ben például a vándorlás fizikai, földrajzi vonatkozásai képeznek koherens narratívát, illetve kötetkompozíciót.⁹⁴ A haladás, helyváltoztatás darabjai közé tömbszerűen ékelődnek be a pihenőhelyeken vígan eltöltött órák, időszakok „szigetei”, ezért a bordalok, társasági dalok az életforma és a kötetszerkezet szerves részét képezik. A bejárt tájak részleteinek pillanatképei és az átmeneti menedéket nyújtó fogadók víg

⁹² Ld. minderről bővebben KERÉNYI 2008, 253–281.

⁹³ Arthur RICKETT, *The Vagabond in Literature*, London, J. M. Dent & Co., 1906, VIII–IX. Az idézett szonett Theodore DUNTON-WATTStól származik. A tanulmányban említett egyik költő, Walt Whitman ellenben nem is annyira későbbi Petőfinél: szinte vele egyidejűleg „vándorol” és írja az *Ének magamról* című dalát, illetve a *Leaves of Grass* című kötetét 1855-ben. A kérdéshez ld. még: Andrew CUSACK, *The Wanderer in 19th Century German Literature – Intellectual History and Cultural Criticism*, Rochester, New York, 2008, különösen 60–100. (A *The Wanderer in the Romantic Imagination* című fejezet); Friedemann SPICKER, *Deutsche Wander-, Vagabunden- und Vagantenlyrik in den Jahren 1910–1933*, Berlin–New York, de Gruyter, 1976, különösen a 43–80. és 156–189. oldalak.

⁹⁴ PETŐFI, *Versek*, 1844.

társaságainak jelenetei – a vándormotívumot felerősítő népdalsorozatokkal együtt – ciklikusan követik egymást az évszámok révén is tagolt kötetben. A többször megismétlődő, azonos felépítésű miniciklusokhoz azonban végül egy célképzet is hozzárendelődik: a megnyugvás és beérkezés vágya. Előbbi a szülői házba történő hazatérés és megpihenés, utóbbi a Pestre érkezés és költői befutás verseiben valósul meg. A biofikciós és fiktív részek egybeolvadása révén a kötet vándoralakjának sorsa – itt még csak távoli asszociációként – az alvilágjárás mitikus és a szenvedés-, illetve üdv-történet biblikus mozzanatait is felidézi.

Az első kötetnek a vándorélet végét sugalló zárata azonban érvénytelenné válik már a második, 1845-ös gyűjtemény elején.⁹⁵ A címlapon olvasható zárójeles paratextus, a „(Folytatás)” egybeolvasandó egységet létesít a két kötet között, és ideiglenessé, részlegessé, ironikussá avatja az előző kompozíció befejezését, a „beérkezés” mozzanatát, majd újraindítja az útrakelés tematikáját. A kötetnyitó versek összefoglalják az előző gyűjtemény narratívájában megképzett életút biofikcionális tényeit (*Szobámban; Egy telem Debrecenben*), ezt követően azonban szétágazik az új helyzet tapasztalata és értékelése. A költői beavatást megerősítik az alkotótársakhoz írt episztolák, a róluk szóló, vagy a környezetükben írt darabok (*Egressy Gáborhoz, Tompa Mihályhoz, Vahot Sándorhoz, Az erdei lak*). A sikertörténetet azonban nem követi az egzisztenciális biztonság, sőt ez utóbbi kifejezetten kudarcos kísérletként épül be a kötetbe – olyan pesti életmódként, mely az előző gyűjtemény szabad egéhez képest zártnak, sötétnek, szűköseknek tűnik (*Est, Éjszakáim, A naphoz*). Ezek közé a versek közé ékelődnek be az elvagyodásról szóló darabok (*Est, A csavargó*), melyek végül a pesti időszakot is átmeneti állapotá, pillanatnyi (sőt kényszerű) tartózkodási helyé minősítik át.

Megoldási lehetőségként feltűnnek a polgári (biedermeier) családi/érzelmi integrálódás versei. Az Etelke-történetet ugyan külön ciklusban adja ki Petőfi (*Czipruslombok Etelke sírjáról*),⁹⁶ de az Etelkéhez és a Vachott Sándorhoz írott külön költemények révén a gyűjteménybe is beillesztett téma összekapcsolja egymással a két kiadványt. Más megoldásként a városi bohémélet kínálkozik, erről is ciklikusan visszatérő versek szólnak. A vendéglőtársaság, a bohémélet és a kószálás jelenetei azonban szintén csak kísérletek maradnak. Sem a dáridózó társasági alak, sem az arslán figurája nem állandósul a költészetében, egyik sem képes leváltani a szabadtéri vándor alakját. A *Ha* című vers azt igazolja, amit erről a típusról Rickett is ír: a bohém csupán utánzata a vándornak, mert külsőségekben, öltözködésben, viselkedési, beszédmódbeli divatban nyilvánul meg; igen gyakran előítéletek rabja, mintákat követ és terveket szövöget, a nyílt tértől irtózik, sokkal inkább a zárt városi terekben érzi otthon magát. A bohém, mondja Rickett, nem ösztönös nomád, nem vágyik az örök újdonságra, s nem melleleg némi anyagi háttérrel igényel. Vonzerejét a kecses, könnyed, felszínesen szellemes pillanatnyiság, a korlátok óvatos, veszélytelen és ideiglenes át(l)ejtése, nem pedig azok erőteljes érvénytelenítése és lebontása biztosítja.⁹⁷

Harmadik megoldás a társasági, közéleti és politikai szférába való integrálódás lehetne. Erre utalnak az olyan versek, mint *A külföld magyarjaihoz, a Batthyányi és Károlyi grófnék, a Rabházának fia, a Búcsú 1844-től, a Mért nem születtem ezer év előtt, a Rég*

⁹⁵ A továbbiakban: PETŐFI, *Versek*, 1845.

⁹⁶ PETŐFI, *Czipruslombok...*, 1845.

⁹⁷ RICKETT, i. m., 9–11.

veri már a magyart a teremtő. Ez idő tájt keletkezik, de a kötetből kimarad az *V. Ferdinándhoz*, *A királyok ellen*, a *Védegyleti dal* és *A magyar nemzet* is. Az említett versek a reformkori hazafias költészet retorikáját követik – és bontják is le egyben; mögöttük felsejlik a kötetben egy másik, a saját helyzetének, származásának és lehetőségeinek szociológiai oldalára rávilágító szöveg, ami egyelőre még a felismerés szintjén regisztrálja a társadalmi, származási és anyagi különbségeket. A *Szülőimhez*, az *Apám mestersége s az enyém*, a *Fekete kenyér* című darabokat a családi líra kontextusában szokás értelmezni, sőt az utóbbi vers szinte gyermekirodalommá vált, valójában azonban a társadalmi választóvonalakra való rádöbbenés versei és a reformkori politikába való integrálódás értelmetlenségének – helyzetéből adódóan pedig lehetetlenségének is – megnyilvánulásai. A tényleges politikai életbe Petőfi pusztán kívülről, a sajtóból és a társasági értesülések folytán lát bele, s kissé előrepillantva az időben, kudarcos követ-választási esete folytán később sem adódik rá reális alkalom, hogy ténylegesen, cselekvőleg belépjen e színtérbe, még a március 15-i események után sem.⁹⁸ A fenti versekhez társul, immár sokkal nyíltabb ellentétézzel a kötet vége felé álló *Magyarország* című vers: „Míg egyfelől boldog lakóid / Megfúlnak a bőség miatt: / Hát másfelől meg éhhalállal / Megy sírba sok szegény fiad”. Ennek a felismerésnek és a vándorlét szociografizálódásának, társadalmiasodásának, később forradalmiasodásának eredménye lesz majd a költői ars poetica újradefiniálása, egyre radikálisabb, immár politikán kívül vagy felül állóan közösségivé, sőt egy újraalkotott világrend hirdetőjévé avatott megfogalmazása, s ezzel együtt a vándorköltészetnek egészen más, új formákban történő jelentkezése.

Az 1845-ös kötetbe azonban még egy új fejezet, a felvidéki utazás története is beépül, mely az 1844–45-ös első, egzisztenciálisan és a kritikai fogadtatás tekintetében is kudarcosnak érzett beérkezés korrekciós kísérleteként értelmezhető. Az útvonalat a verses földrajz szerint a Pestről való kiindulás (*Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz*), a városból a természetbe való kiszabadulás indítja (*Tavaszi – „Mi két az ég...”*), ám a megtett körutat – melybe ugyanúgy ékelődnek be ciklikusan vagy elszórtan a népdalok, bordalok, társasági dalok, mint a korábbi kötetbe – nem a Pestre, hanem a falura való visszatérés keretezi (*Falun*). Az idilli zárókép jelentőségét csak felerősíti, s a falu/vidék világát mintegy menedékként jeleníti meg, hogy néhány verssel korábban a vándorlásnak más típusú, veszélyekkel telített szimbolikus-allegorikus képe is kirajzolódik: a *Gyalázatos világ* lírai hőse immár elvadult és ellenséges tájban járja a maga útját, mint Dante *Poklának* utazói („Uj pályámon paréj, tövis közt gázolok; / De megyek egyaránt...”).⁹⁹

Az 1845-ös gyűjteménnyel, illetve részben a *Czipruslombok Etelke sírjáról* című ciklussal párhuzamosan, 1844 késő őszi–telén keletkező *János vitéz* a rendkívül gazdag

⁹⁸ Ld. TAKÁTS József elemzését a Tiszatáj jelen számában: *Elsődleges kontextusok – Petőfi Sándor: A nemzetgyűléshez*.

⁹⁹ Filológiaiul talán nem igazolható, hogy Petőfi ismerte, olvasta volna Dante művét, azonban rendkívül érdekes MEZŐSI Miklós tanulmánya a *János vitéz*, az *Odüsszeia* és az *Isteni színjáték* párhuzamairól, illetve az utazás-problematika és irodalom kapcsolatáról: „...szörnyű elbeszélmi mi van ottan... vagy ...per verba nincis mód, nyelv hogy elbeszélje”? – A „perszónifikáció intertextuális lebeg(tet)ése”: *Dante Commediája és Petőfi János vitéze* = KOVÁCS Árpád szerk., *Régények, médiumok, kultúrák*, Argumentum, Budapest, 2010 (Diszkurzívák 10), 357–368. Ld. még TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *A János vitéz* = Uő, *Humanizmus és nemzeti irodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 197–230.

értelmezéshagyományban – egy-két kivétellel – sem életrajzi, sem életfikciós megközelítésben nem szokás olvasni.¹⁰⁰ Azonban mint arra Korompay H. János, utóbb pedig Acél Zsolt a szempontunkból rendkívül fontos tanulmányukban rámutatnak, az elbeszélő műnek a „vándorlás [...] a meghatározó motívuma”, többféle értelemben. A huszonhét énekből álló mű feléig, vagyis a tizennegyedik énekig a külső, társadalmi szerep keresése szervezi a cselekményt, ám ezt követően a bolyongás még kétszer megismétlődik: egyszer a hazatérés tragédiába fulladó szakaszában, másodszer pedig a Tündérorszáig történő vándorlásban. Mindkét út a belső átalakulás egy-egy szakaszának metaforája, az egyik egy infernális, a másik egy „égi”, „tündéri” szférában, ahonnan ismét új utak vezetnek tovább, hiszen a tündérfiak egy, a sajátjuknál is csodásabb – lényegében földi – világról álmodnak: „És amely álmot álmaikban látnak, / Tündérország még csak árnya e világnak. / Ha a földi ember először lyányt ölel, / Ennek az álomnak gyönyöre tölti el.” A vándorlás ismétlődésének szükségességét, várhatóságát jelzi előre János vitéz csodás, sorsszerű megmenekülése a viharból a tizenötödik énekből („De mentő kezét az ég kiterjesztette”). A tizennegyedik ének pillanatnyi nyugópontja – János vitéz élettörténetének mise en abyme-szerű újramondása után, amiben nem nehéz felismerni Odüsszeusz és/vagy Aeneas éntörténetét –, a külső siker és „beérkezés” egy sokkal nehezebb és veszélytelibb (belső?) utazás előzményévé válik.¹⁰¹

Természetesen mi sem az „életrajzi morzsákat” keressük a *János vitéz*ben, bár érdekes módon éppen az 1847-es kötetéhez írott, fentebb idézett előszóban Petőfi maga alakítja át az elbeszélő költemény motívumait egy nem boldog és nem sikeres élet én-metaforáivá („Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csatatéren; a régi szép napok holttestei, meggyilkolt remények halálhörgése, *el nem ért vágyak gúnykacaja s csalódások boszorkánysipításai között dalol féltébolyodottan múzsám, mint az elátkozott királyleány az Óperenciás-tenger szigetében, melyet vadállatok és szörnyetek őriznek.*” – Kiem. H. F. K.) Annyi kétségtelenül regisztrálható, hogy a lírai költészetben a párhuzamosan, illetve később megformált vándortörténetek és -motívumok az elbeszélő költeménnyel is hasonló jegeket mutatnak. Feltételezésünk szerint ez abból fakadhat, hogy a *János vitéz*ben Petőfi a vándorlásstruktúra lehetséges mesei, mitikus, biblikus, metaforikus és irodalmi (hyper-, illetve paratextuális) kiterjesztéseit dolgozta ki, és az 1845-től folytatódó priváteseményeit, illetve költői önértelmezéseit ezen mintázatok különféle ötvözeteibe integrálta. A „belső út” első fázisa volt a *Czipruslombok*, és erre következett az 1845–46-os év, a szakirodalom által „válságkorszakként” emlegetett „sötét” időszak további szöveganyaga; ezt követi a Júlia-szerelem, mint a Tündérországba érkezés szakasza (érdekes egybeesés, hogy a „Tündérország” akár más, történelmi-mitikus vonatkozásban is megfeleltethető a konkrét földrajzi helynek, Erdélynek). Az is megfigyelhető, hogy a korai vándorévek, melyek a költeményekben a nehéz életű, mégis „vidám vándor” alakja köré szerveződnek, 1845–47-

¹⁰⁰ A *Czipruslombokkal* hozza kapcsolatba a *János vitéz* cselekményének alakulását előbb Palágyi Menyhért, majd az ezredforduló táján Sánta Gábor. Ld. PALÁGYI Menyhért, *Petőfi*, Kunossy, Szilágyi és Társa, Budapest, 1909 (Petőfi-Könyvtár XIII), 100–105; SÁNTA Gábor, *Mikor keletkezett a János vitéz?*, Tiszatáj (Diákmelléklet), 2000/5.

¹⁰¹ Vö. KOROMPAY H. János, *Szerkezet és jelentés a János vitézben*, Irodalomtörténeti Közlemények 103 (1999)/3–4, 376–397; ACÉL Zsolt, *Elbeszélés és élettörténet Petőfi Sándor János vitéz című művében*, Forrás 2009/6, 46–62.

ben hogyan alakulnak át a retrospektív újramondásokban szinte naturalisztikusan ábrázolt szenvedéstörténeté; erről szól az *Úti levelek* már idézett bekezdése a Hegyalja körül magányosan fagyoskodó vándorról, vagy a Koltón 1847-ben keletkezett *Egykor és most*: „Ballagott egy ifju kinn a / Pocsétás országon // Bús arccal, kopott ruhában / Ahogy ottan ballaga, / Olyan volt, mint egy vándorló, / Leveletlen őszi fa.”

A János vitéz által megnyitott mitikus utazásértelmezések felől is olvasható a Szalkszentmártonban keletkezett *Felhők* ciklus, a Petőfi-életmű legvitatottabb része, melyhez a mizantrópiától, cinizmustól kezdve a képtelenségek hangsúlyozásáig, az értéktelennek nyilvánításig, a lírai szerepjátszásig, a *Tigris és hiénával*, illetve *A hóhér kötelével* való párhuzamokig vagy a személyesség redukciós technikájú újrafogalmazásig a legváltozatosabb kritikai koncepciók kapcsolódnak.¹⁰² Nincs egyetértés abban, hogy a ciklus köré odaértett „válságnak” – ha egyáltalán nevezhető így ez a versfüzér és időszak – mi a jelentéstartalma (költői, egzisztenciális, érzelmi, vagy világszemléleti megrendülés-e), ahogyan abban is eltérnek a nézetek, hogy e korszak metől meddig tartott. Petőfi első jelentős életrajzi monográfiája, Ferenczi Zoltán külön fejezetet szentel például *A világyűlölet időszakának*. A válság teljes időbeli terjedelmét 1845 szeptemberre (*Az utolsó ember* című költemény) és 1846 közepe között határozza meg; ezen belül különösen mélynek látja a depressziót 1845 novemberétől 1846 februárjáig.¹⁰³ Horváth János ezzel szemben már 1844 végétől, decemberétől érzékeli az elkomorulás jeleit (*Búcsú 1844-től*).¹⁰⁴ Kerényi Ferenc, aki életrajzi monográfiájában *Felhők-korszaknak* nevezi az időszakot, különösebb érvek nélkül zárja rövidre a kérdést, amikor kezdő- és végpontként 1845 novemberét és 1846 február végét jelöli ki, s kijelenti, hogy „e kérdésben további vitákra nincs szükség”.¹⁰⁵ Van hagyománya ugyanakkor a Szilágyi Márton által újabban kifejtett, Kerényi Ferencet többször idéző álláspontnak is, miszerint a *Felhők* nem egy adott időszak válságlírájaként, csupán egyetlen ciklusként értelmezendő, melyben Petőfi új megszólalásmódokkal kísérletezik, új én-konstrukciókat teremt, s egy új típusú szubjektumot épít ki, egészen más poétikai eljárásokkal, versképző technikákkal, mint a korábbi időszakokban.¹⁰⁶

A magunk részéről a fenti megközelítések ötvözését látjuk célszerűnek. Néhány kérdés visszatereli a figyelmet az életrajzi mozzanatokra és ezzel kapcsolatban a biofikcióra, illetve a vándortéma alakulástörténetére, melynek fényében a téma kissé más megvilágításba kerül, és lehetséges, hogy valóban feltételezni kell ez idő tájt Petőfinél valamiféle személyes kiábrándultságot. Ferenczi Zoltán három olyan okot sorol fel, ami Petőfi lelki megrendüléséhez vezethetett: a Mednyánszky Berta-szerelem és a lánykérés kudarca, a Vahot Imrével való anyagi egyezkedés eredménye, ami Petőfi egzisztenciális helyzetének (újbóli) elbizonytalanodását okozta, s végül az ez őszi, minden addiginál erősebb kritikai támadássorozat. Mindhárom tényező dokumentált eseményekre épül.

¹⁰² A recepciótörténet áttekintését ld. SZILÁGYI Márton, *Az újraértelmezett személyesség*, i. m., 127–138.

¹⁰³ FERENCZI 1896, II, 212–224.

¹⁰⁴ HORVÁTH 1922, 163–185.

¹⁰⁵ KERÉNYI 2008, 204.

¹⁰⁶ SZILÁGYI Márton, *Az újraértelmezett személyesség*, i. m., 127–138.

Hogy a Mednyánszky-ügy valóban lelki hullámokat vethetett, arra egy érdekes szövegösszefüggés is rámutat(hat). Ismeretes, hogy Petőfi 1845 augusztusában ismerte meg Mednyánszky Bertát, akinek kezét néhány hét múlva levélben kérte meg az apától. Mednyánszky János azonban Ferenczi Zoltán és az első, Kiss József, V. Nyilassy Vilma, H. Törő György által szerkesztett kritikai kiadás 7. kötetében elveszett-ként számontartott, de tartalmában ismertetett levél szerint olyasmit válaszolt, hogy „sem színésznek, sem poetának leányát nem adja; ezzel tartozik őseinek”. A levél – szintén a kritikai kiadás datálása szerint – 1845 szeptemberében keletkezhetett.¹⁰⁷ Petőfi ez idő tájt, szeptember 18. és 22. között írta az *Ismerjetelek meg!* című versét, ahol derűsebb, vígabb dalait álarcnak nevezi, mely mögött „a kinszenvedés könyűi égnék”, a negyedik versszak elején pedig a következő sor olvasható: „De többé nem leszek komédiás”. Filológiaiilag természetesen nem igazolható, hogy a vers a visszautasító levéllel bármiféle kapcsolatban állna, de az sem zárható ki, hogy Berta atyjának szavai mélyen sértették nemcsak saját költői önértékelését, hanem a színészetről, költészetről vallott felfogását is. Mindez ráadásul abból a vidéki közegeből jött, ahol a népszerűsége, elfogadottsága nagyobbak tűnt, mint a pesti polgári élet és kritika körében.

A másik életrajzi dolog ebből az időszakból, ami hozzájárulhatott kedélyének változásához, hogy Petőfi 1845 őszétől 1846. augusztus végéig igen nehéz anyagi körülmények között élt. Szeptemberben még Vahot Imrével és Vachott Sándorral együtt Esztergomig utazott, de szeptember 24-étől Szalkszentmártonban lakott a szüleinél, s innen csak kisebb kirándulásokat tett. Pesten némileg hosszabb ideig csak október közepétől tartózkodott, majd november 24-én visszatért szüleihez, s ezután csak időnként jelent meg a városban. Ez idő tájt nem volt lakása Pesten, ezért általában néhány napot töltött ott (január 4-én, február 20-án, március 20-án). Szülei maguk is nehéz helyzetben voltak, 1846 áprilisában nekik is Dömsödre kell költözniük. Nem arról van szó tehát, hogy – mint Szilágyi Márton fogalmaz – „a költő több szakaszban szüleinél tartózkodott”,¹⁰⁸ hanem éppen fordítva, szüleinél lakott, előbb Szalkszentmártonban, majd Dömsödön (itt külön szobát bérelt), és általában havonta egyszer járt Pesten. A kérdés és a perspektíva azért lényeges, mert arra mutat rá, hogy bár Petőfinek ez az „otthoni” korszaka rendkívül intenzív alkotói munkával és olvasással telt, ugyanakkor viszonylag helyhez kötött életet élt. Hogy utazásait anyagi okok is akadályozták, arra Kerényi Ferenc egyik mondata világít rá: „Augusztus 28-án Petőfi fölvette az *Összes költemények* honoráriumának első felét – másnap elindult Erdély felé”.¹⁰⁹ Petőfi ugyanis 1846 nyarán (június 22-én) szerződést kötött Emich Gusztávval összes költeményeinek kiadására. A viszonylag nagy honorárium első felét a kézirat leadásakor, a többit a kinyomtatás után kaphatta kézhez. S Ferenczi Zoltán szerint éppen Erdélybe indulásával párhuzamosan, 1846 őszén ért véget az ún. „válságkorszak”.

Abban ellenben Szilágyi Mártonnak van igaza, hogy a mégoly dokumentált életrajzi tények ezúttal sem világítanak rá az 1845 második felétől keletkező líra poétikai újszerűségeire. Ha a két korábbi, 1844-es és 1845-ös gyűjtemény, illetve a két szerelmi

¹⁰⁷ FERENCZI 1896, II. 152; PETŐFI *Összes Művei* 7, *Petőfi Sándor levelezése*, s. a. r. KISS József, V. NYILASSY Vilma, H. TÖRŐ Györgyi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 243. Az idézetnek újabban olyan változata is felbukkant, hogy „sem poétához, sem pojácához nem adom...”; e változat forrását nem sikerült felderítenünk.

¹⁰⁸ SZILÁGYI Márton, *Az újraértelmezett személyesség*, i. m., 127.

¹⁰⁹ KERÉNYI 2008, 253.

ciklus erős biofikcionális jellegével vetjük össze e költeményeket, mindenekelőtt az tűnik fel, hogy az életrajzi ténytársulások és a tartózkodási helyek dekonkretizálódnak, szimbolizálódnak, metaforizálódnak, másfelől pedig fiktív „helyek” (óceán, sívatag, pusztaság stb.) válnak lélektani állapotok metaforáivá. A vándorlás metaforikus/allegorikus, olykor valószerűnek tűnő képei, mozzanatai e költeményekben bolyongássá vagy meditáció helyszínévé változnak. Már az 1845. őszi *Hegyen ülök...* című költemény is éppen csak felvillantja a világgal konfrontálódó, életével számot vető, a halál utáni léten töprengő lírai én konkrét helyzetét, olyannyira, hogy a filológia azonosítani sem tudta a földrajzi helyszínt, s a keletkezési időpont is vita tárgya.¹¹⁰ Az 1846 áprilisában, Szalkszentmártonban keletkezett költemény, a *Rég elhúzták az esteli harangot...* a magányosan, céltalanul kószáló lírai alanyt láttatja: „Rég elhúzták az esteli / Harangot. / Ki az, aki még mostan is / Barangol? / Csak én járok a faluban / Egyedül. / Keresem az álmot, de az / Elkerül.”

A korábban biografikus fikcióvá formált helyszínek nemcsak referenciális látszatukat veszítik el, hanem gyakran materialitásuk is áttetszővé válik, és metaforikus vagy irracionális színterekké alakulnak át. A hegytető, a „mécsvilág” vagy a pislogó gyertya révén metonimikusan megjelenített szoba (*A hazáról, Álmos vagyok és mégsem alhatom...*), a „sűrű hópelyhek” révén egy pillanatra megmutatott téli külvilág (*Téli éj*) még csak egy-egy kiemelt, fókuszált részletté redukálja a környezetet; e térmozzanatok azonban egyúttal átjárókká, kapukká válnak olyan virtuális világok felé, mint az álmok, látomások, képzetek. Ez utóbbiakat itt – némileg átértelmezve és helyileg alkalmazva a foucault-i fogalmat – heterotópiáknak,¹¹¹ vagy Marc Augé nyomán (szintén lokális jelentéssel) „nem-helyek”-nek nevezhetnénk.¹¹² Ilyen szempontból e költemények – a *Felhők* ciklus és a körülötte keletkező hasonló jellegű versek – szerves folytatásai az 1845-ös kötet záródarabjainak, a *Gyalázatos világnak* éppúgy, mint a *Képzetem* című költeménynek. Utóbbi egy kritikai ellenvers, reakció és reflexió az alatt járó, földközeli képzeletére vonatkozó bírálatoknak: „Még mit mondanak! / Hogy az én képzetem / Alant jár [...] A sas mind elfárad; / De ő nem fárad el, / Egy utat kezd a leg- / Magasabb felhővel [...]” – írja Petőfi, s a *Felhők* ciklus a maga merész és újszerű, kozmikus távolságokat mozgató, olykor a létezés anyagi határait átszelő képzettársításával mintha ezen sorok illusztrációja is lenne.

A *Felhők* ciklus szövegei az éles ellentétekre épülő, epigrammatikus felépítésükkel, formai, mondattani, verstani sajátosságaikkal egységes szövegcsoportot képeznek, azonban a megelőző és utánuk következő költemények – éppen a fent leírt sajátosság alapján – sok hasonlóságot mutatnak velük. Együttesen a külső tér eltüntetésének és egy befelé, a hangulatok, létérzékelések, gondolatok, álmok, fantáziaképek világában zajló utazásnak a történetét rajzolják ki. Összetartoznak a költemények a tekintetben is, hogy valamennyi az úton levést tematizálja, ám a belső tájak ezúttal idegen, ismer-

¹¹⁰ PETŐFI Sándor *Összes művei*, 4. *Összes költeményei (1845. augusztus–1846)*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003 (a továbbiakban PSÖM 4), 349.

¹¹¹ Vö. Michel FOUCAULT, *Eltérő terek = Uő, Nyelvo a végtelenhez – Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. SUTYÁK Tibor, Latin Betűk, Debrecen, 1999, 147–157.

¹¹² Ld. Marc AUGÉ, *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*, ford. FÁBER Ágoston, Múcsarnok, Budapest, 2012.

retlen arcukat öltetik, a fantázia működése szerint bolygatva fel a racionális, morális, tér- és időbeli, evilági és transzcendentális, mikrovilágbeli és kozmikus korlátokat és határokat.

A sor időszembesítő költeményekkel indul, melyekben retrospektív technikával még feltűnik a derültebb múlt, a jelen azonban már csak zavart és nyugtalanságot kelt a lírai beszélőben: „Multam s jelenkorom két testvér / S egymást tán meg sem ismerik” – mondja a *Változás* című költeményben, 1846 októberében. „Akkor kedélyem forrás vala [...] / Vészek kergetnek vészeket fölötte” – írja szintén ez idő tájt a *Forrás és folyam* című versben. Végül eltűnnek a múlt képei, és a verstereket eluralják az infernális, apokaliptikus látomások (*Álmaim, Álmos vagyok és mégsem alhatom...*, *Az őrült, a Téli éj, a Minden virágnak, a Mért vagyok én még a világon...*). A *Tündérálmom*, mely költeményt az értelmezési hagyomány a Berta-émlékhez köt vissza, a hullámokon hanykódó sajkás képével szintén szorosan illeszkedik a heterotopikus versek sorába („Ki sem köthetek, meg sem halhatok”).

Maga a *Felhők* ciklus ezt követően a foucault-i értelemben is szabályos heterotópiákat mozgat: a vándoromadár és tere, mely metaforikusan az „élet” jelentését veszi fel; az arc, mely – mintha tükör lenne – a belső folyamatok lenyomata (*Nem sírok én...*); a „fényes világ”-gal szembeállított „rengeteg”, mint a menekülés, végleges távozás, elbujdosás metaforája (*Szeretném itthagyni...*); a szemétdomb, a törött fazék, az ételmaradék és a koldus mint a nyomorúságos, értéktelen, kényszerű vándorlét jelenei (*Annyit sem ér az élet...*); a helyben járás, a körbe-körbe haladás abszurd, paradoxális, rab-létet vagy éppen sziszüphoszi elátkozottságot sugalló képei: „Ekképp vándorlok az országuton, / Mely pusztá, vadon, / Vándorlok csüggedetten / Az örökké tartó jelenben”, és így tovább.¹¹³ A belső, mentális, érzelmi tér ily fokú megnyitáshoz és keresztvándorlásához illeszkednek az időbeli metaforák, például a szinte minden szöveg színvilágát is meghatározó éjszaka, sötétség, éjféli mint dimenziókat elválasztó és összekötő, kísértetjárta időpont, ami felveti a gyanút, hogy Petőfi ez idő tájt valóban tervezhetett egy *Csillagatlan éj* című ciklust (is).¹¹⁴

A felsorolt költemények keletkezési idejét tekintve Kerényi Ferenc véleményével ellentétben úgy tűnik, a *Felhők*nek valóban van egy szűkebb, kizárólag a ciklus szövegére vonatkozó, és tágabb, az eltérő formájú, műfajú, de a megjelenített belső tereket tekintve nagyon is hasonló darabokat összefogó jelentése. Kerényi Ferenc úgy véli, hogy 1846 áprilisára Petőfi túljutott ezen a hangulaton. S valóban, az *Elhagytam én a várost* című verse derültebb kedélyre utal, mint korábban is mindig, ha Pestről távozik: „Elhagytam én a várost, / Azt a holt életet, / Hol a halál is élet...” A természet e költeményben menedékként, a lelki gyógyulás, a kedélybeli megnyugvás, a törlés és újrakezdés közegeként jelenik meg, ám ez mindössze egy-két versen át tart ki (*Erdőben*); a *Mint felhők a nyári égen...* ismét hullámzó hangulatról, meditatív áthajlásról szóló vers, a *Szilaj Pista* tragikus szerelmi költemény, a *Rég elhúzták az esteli harangot...* – mint említettük – a bolyongás, kószálás verse. Még augusztus folyamán is van egy-egy, az abszurditás határát súroló heterotopikus költeménye, például a *Szeretek én,*

¹¹³ Ld. még: VADAI István, *Tükörben tükröződő tükör – Petőfi Sándor: Itt állok a rónaközépen*, Tiszatáj 68 (2000)/5, Diákmelléklet.

¹¹⁴ KERÉNYI 2008, 223. Ld. még LUKÁCSY Sándor, *Csillagatlan éjek, A Felhők körül*, Holmi 1996, 1698–1709.

amely a Szabadsághoz szóló himnusznak indul, a vége azonban a *Felhőket* idéző látomással zárul: „Ekkor hátam mögött termett a / Hóhér s lesújtá fejemet... / Épen kezembe hullta, és én / Azt adtam át virág helyett”.

A hasonló versek sorába azonban 1846. április végétől kezdve kétségtelenül beszövídők két újabb szöveg. Az egyik a világgal való megbékélés gondolata (*Világgýűlöllet*), ami itt még a divatos, modoros városi byronizmustól való elfordulásként, illetve annak felismeréseként jelenik meg, hogy a világmegvetés és visszavonulás nem jelent kiutat a válságból. A másik a *Számüzttem magamat...* című vers Dömsödről, 1846 májusából, ahol a világnak nyújtott „megbékülı jobb” immár erős céltudattal, a magánéleti sérelmek háttérbe szorításával és a közösségi szerepvállalásban fellelt megnyugvással társul. Ennek jegyében definiálja újra Petőfi (avagy a lírai én-fikció) saját költői szerepét és költészetét egyaránt. Világszemléletének szociografikussá formálódásában, költészetének ilyen irányú elmozdulásában – ahogyan arra minden Petőfi-monográfus felhívja a figyelmet – Béranger ez idő tájt fordított költészete is segíti. Áprilisban fordítja tőle a *Gyermekkori emlékek* és *A jó aggastyán* című költeményeket, s mindkettő a költészet közéleti szerepére irányítja a figyelmét (utóbbi vers két sora például: „Szabadságában a világ megújul, / Jobb napok járnak majd sírom felett”). A *Sors nyíss nekem tért* című költemény április végén szinte fohásként olvasható a világformáló feladat lehetőségéért. A vers a világhoz való viszony teljes újragondolása, a költészet „tettként”, szent küldetésként, társadalmi megváltásként való átértelmezése. Ennek jegyében készül augusztusban a *Rabság*, és *A nép*, előkészítők közé tartoznak ellenben a *Felhők* ciklus utolsó darabjai (*Igazság! alszol?...; E gazdag úr...; Kereszt jutalma a fáradságoknak...; Voltak fejedelmek...; Kívágom én keblemből szívemet...*).

A társadalom belső korlátainak átlépésével, lebontásával kísérletező, új típusú vándorfigura itt még formálódóban van, a témakör az 1847-es évtől teljeseedik ki költészetében. A Júlia-szerelem és a házasságkötés időszakában, illetve azt követően ismét más-más formában épülnek be költészetébe a vándortéma biofikcionális és mítikus vonásai. 1847 júniusában például a *János vitéz* Tündérország-motívumából keletkezik a *Te az enyím én a tied...* című költeménye. Visszatérnek a referenciális helyszínekből és élményekből szövídők utazási költemények (*Bányában; A majtényi síkon; A csonka torony; Utazás az Alföldön, Tompa Mihálynál; Széphalmon; A munkácsi várban* stb.), s ezeknek egy részével egyidőben keletkezik az *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* című útirajz. A házasságkötés után az együtt megtett utak, a közös vándorlás képei épülnek be a költeményekbe. Ugyanakkor megmaradnak a *Felhők* időszakában kidolgozott és kipróbált meditatív vonások, akárcsak a heterotopikus technika, melynek egyik legkülönösebb, legbizarrabb darabja, *A szerelem országa*, az álombéli csodálatos, tündéri tájban sorra felbukkanó holttetemek, vérző szívű, kifecsentett agyvelejű alakok látomása – éppen a mézeshetek alatt, Koltón. A nem-helyek közé illeszkednek végül az utópisztikus jövőlátomások, melyeket 1849-ben majd a heterotópiából realiztikus helyzetrajzba átváltó infernális kép, a *Szőrnyű idő...* zár le.

E tanulmány azonban jelen pillanatban kimerítette a terjedelmi korlátokat, ezért az 1847–1849-es időszak behatóbb elemzése más tanulmányban fog folytatódni. Megjegyzésként még annyit fűzünk hozzá a témához, hogy a Petőfi-költészet vándorlástörténetekre épülő biofikcionális jellegének értelmezése nagy mértékben függ a kötetek megválasztásától. Az 1844-es és 1845-ös *Verseket* értelemszerűen csak az addig keletkezett szövegek egy részét tartalmazzák, datálás és lokalizálás nélkül, ellenben szo-

ros kompozícióba rendezve. Nem olvashatók bennük Petőfi kezdeti, iskoláskori költeményei, és az 1845-ös darabok közül is hiányzanak egyes költemények. Külön csatlakoznak hozzájuk az elbeszélő darabok (*A helység kalapácsa* és a *János vitéz*), valamint a két szerelmi ciklus és a *Felhők*. Az 1847-es *Összes költeményeiben*¹¹⁵ előbb – *A helység kalapácsán* kívül – az elbeszélő költemények, majd a kisebb lírai szövegek épülnek be. A korábbi kiadásokban számozott népdal- és szerelmi ciklusokat itt Petőfi szétbontja, darabjait címmel látja el. A versek alatt mindenütt feltünteti a keletkezés helyét. Mivel korábban is nagyrészt időrendi sorrendet tartott, így az eredeti kompozíciók eltüntetése ellenére is megmarad a kötet önfikciós jellege, a szövegek lokalizálása révén pedig nem szűnik meg, inkább felerősödik a folytonos helyváltoztatás ténye. Az 1847-es gyűjteményből is kimaradnak a korábban kihagyott költemények, de néhány más darabot sem válogat be, nincs benne például a *Batthyányi és Károlyi grófnék* című vers. A mai kiadásokba ellenben természetsszerűleg minden vers, a korábban elhagyottak, a publikálatlan darabok, töredékek is bekerülnek, az első szövegektől a fellelhető utolsó darabokig, s az elbeszélő költemények is időbeli sorrendjük szerint olvashatók. A versek alatt nemcsak a keletkezés helye, hanem szögletes zárójelben, filológiai adatként az utólag kiderített dátum is ott áll, ami a biofiktionalitás helyett a dokumentált biografikusság irányába ösztönzi az értelmezést.

¹¹⁵ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1842–1846*, Pest, Emich Gusztáv, 1847.

